

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філологічний факультет
Катедра української мови
ім. проф. Івана Ковалика

Складнопідрядні речення у романі Василя Шкляра «Троща»

Магістерська робота
студентки VI курсу
групи ФЛУМ-62
напряму «035.Філологія»
(Українська мова та література)
Пашко Марії Тарасівни

Науковий керівник:
доц. Труш Олена Миколаївна

Львів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	8
ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ	8
1.1. Складнопідрядне речення в основних працях українських мовознавців	8
1.2. Аспекти класифікації складнопідрядних двокомпонентних та багатокомпонентних речень	12
1.3. Стилiстичне функціонування складнопідрядних речень у художньому стилі	17
РОЗДІЛ 2	21
СКЛАДНОПІДРЯДНІ ДВОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ	21
В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ В. ШКЛЯРА	21
2.1. Складнопідрядні двокомпонентні речення з підрядними означальними частинами	21
2.2. Складнопідрядні двокомпонентні речення із підрядними з'ясувальними частинами	30
2.3. Складнопідрядні двокомпонентні речення з підрядними обставинними частинами	38
РОЗДІЛ 3	50
СКЛАДНОПІДРЯДНІ БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ	50
В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ В. ШКЛЯРА	50
3.1. Складнопідрядні багатокомпонентні речення з однорідною супідрядністю	50
3.2. Складнопідрядні багатокомпонентні речення з неоднорідною супідрядністю	55
3.3. Складнопідрядні багатокомпонентні речення з послідовною підрядністю	59
3.4. Багатокомпонентні складнопідрядні речення з комбінованою підрядністю	63
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Художнє мовлення сучасних письменників – важливе джерело вивчення функціонування складних речень. Аналіз статусу, природи та функцій такого типу структур досі має місце в мовознавчих студіях, оскільки синтаксичні можливості художнього тексту видозмінюються з настанням нового етапу розвитку в літературі.

Виокремлення та опис складного речення загалом та складнопідрядного зокрема досі є причиною дискусій. Складні речення в художньому мовленні сучасних авторів ґрунтовно й різнобічно вивчають мовознавці доволі тривалий час у науковому синтаксисі, однак проблема аналізу цих синтаксичних моделей не отримує остаточного вирішення.

Попри наявність великої кількості спеціальних лінгвістичних розвідок із теорії складного речення в українському мовознавстві, мало праць присвячено аналізу складних синтаксичних моделей у сучасному історичному романі.

Стилістичні особливості функціонування складних речень у художній прозі сучасних письменників потребує комплексного дослідження. Переважно в наукових розвідках складні синтаксичні конструкції представлено як фактичний ілюстративний матеріал, взятий із художніх творів різних авторів. При такому підході не можемо говорити про повноту виявлення таких специфічних ознак як взаємодія, реалізація структурного й семантичного співвідношення у складних реченнях безпосередньо в тексті конкретного автора.

Це й зумовлює актуальність нашого дослідження, яке передбачає аналіз складнопідрядних двокомпонентних та багатоконпонентних речень в історичному романі В. Шкляра «Троцца». Потреба аналізу особливостей функціонування таких синтаксичних структур вмотивована також необхідністю простежити, як аналізовані моделі формують стиль та манеру художнього мовлення сучасного письменника.

Складне речення загалом та складнопідрядне зокрема ставало об'єктом багатьох мовознавчих студій. Так проблема особливостей, статусу цих синтаксичних конструкцій є предметом дослідження багатьох мовознавців (І. Р. Вихованця¹, І. К. Кучеренка², І. І. Слинька³, К. Ф. Шульжука⁴, Р. О. Христіанінової⁵, А. П. Загнітка⁶, І. К. Білодіда⁷ та інших). У зазначених працях розглянуто різні аспекти складного речення, насамперед із погляду його структури й семантики.

Як уже зазначалось, менше вивчений синтаксис художнього мовлення сучасних письменників. У цьому плані вирізняються наступні праці: В. І. Тихоша⁸ дослідила складне речення в ідіостилі В. Шкляра на матеріалі роману «Маруся»; О. М. Федчишин⁹ проаналізувала складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням зумовленості на матеріалі романів «Маруся», «Чорний ворон»; складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості на матеріалі романів В. Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся» стали предметом аналізу у праці Н. О. Свистун¹⁰. Проте синтаксис елементарного та неелементарного складнопідрядного речення у «Троці» В. Шкляра залишається невивченим.

¹ Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський ; [відповідальний редактор І. Р. Вихованець]. – Київ: Наукова думка, 1983. – 219 с.

² Кучеренко І. К. Складнопідрядні речення з кількома підрядними / І. К. Кучеренко // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 5. – С. 30–39.

³ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – 670 с.

⁴ Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – Київ: Вища школа, 1986. – 181 с.

⁵ Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: Монографія / Р. О. Христіанінова. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

⁶ Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

⁷ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1972. – 438 с.

⁸ Тихоша В. І. Складне речення в ідіостилі Василя Шкляра (на матеріалі роману «Маруся») / В. І. Тихоша. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [file:///C:/Users/pc/Downloads/407-Article%20Text-898-1-10-20200211%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/pc/Downloads/407-Article%20Text-898-1-10-20200211%20(2).pdf)

⁹ Федчишин О. М. Складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів "Маруся", "Чорний ворон", Василя Шкляра) / О. М. Федчишин // Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2018. – Вип. 30. – С. 7–9.

¹⁰ Свистун Н. О. Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся») / Н. О. Свистун // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2019. – № 3. – С. 73-80.

Змістове наповнення роману письменника спричинило використання цілої мозаїки синтаксичних моделей, серед яких привертають увагу двокомпонентні та багатоконпонентні складнопідрядні речення. Текстова полотно художніх творів неможливе без такого синтаксичного складника, який виступає інструментом творення образності, одним із способів відтворити об'єктивну навколишню дійсність. Специфіка побудови складнопідрядних речень, динаміка формування системи засобів зв'язку при поєднанні предикативних частин становить особливий інтерес.

Синтаксис твору В. Шкляра є яскравим прикладом наповненості тексту вдалими синтаксичними формами, він багатий на залучення складнопідрядних структур. Письменник вільно володіє складними конструкціями, які набувають у творі ознак високої художності.

Автор використовує велику кількість засобів зображення, які влучно змальовують події чи явища, а також є емоційними, оцінними виразниками.

Мета дослідження – проаналізувати семантико-структурні особливості складнопідрядних елементарних та неелементарних речень у романі В. Шкляра «Троща».

Поставлена мета передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- виокремити складнопідрядні двокомпонентні та багатоконпонентні речення;
- простежити кількісні співвідношення та частоту вживання складнопідрядних елементарних та неелементарних конструкцій;
- виявити якісний та кількісний склад сполучних засобів, якими поєднуються предикативні частини складнопідрядного речення;
- простежити динаміку використання конкретних засобів зв'язку у складі складнопідрядних дво- та багатоконпонентних речень;
- проаналізувати семантичні та структурні особливості підрядних означальних, з'ясувальних та обставинних як компонентів елементарних та неелементарних складних синтаксичних моделей;

- проаналізувати семантико-структурні особливості складнопідрядних багатокomпонентних структур із різними типами підрядності;
- простежити, як складнопідрядні синтаксичні конструкції функціонують у художньому мовленні В. Шкляра.

Предмет дослідження становлять складнопідрядні елементарні речення, до складу яких входять підрядні частини означальної, з'ясувальної та обставинної семантики, та неелементарні конструкції, до яких зараховуємо синтаксичні моделі з однорідною, неоднорідною, послідовною та комбінованою підрядністю, які функціонують у романі В. Шкляра «Троща».

Матеріалом для дослідження послужили 1538 складнопідрядних речень, серед яких налічуємо 1105 елементарних складнопідрядних конструкцій та 433 неелементарні.

Об'єктом дослідження є роман Василя Шкляра «Троща»¹¹.

Методи дослідження. Описовий метод використано для інтерпретації аналізованого матеріалу. Метод статистичного аналізу послугував виявленню кількісного складу засобів зв'язку між предикативними частинами складнопідрядного речення та кількісного співвідношення елементарних та неелементарних конструкцій, а також різновидів їхніх підрядних частин.

Структура роботи. Загальний обсяг магістерської роботи становить 87 сторінок. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який містить 40 позицій та додатків. На початку роботи вміщено її зміст.

У першому розділі «Дослідження складнопідрядних речень в українському мовознавстві» присвячено аналізу складного речення загалом та складнопідрядного зокрема, простежено аспекти класифікації останніх та їхнє стилістичне функціонування в романі В. Шкляра «Троща».

У другому розділі «Складнопідрядні двокомпонентні речення в художньому мовленні В. Шкляра» досліджено складнопідрядні двокомпонентні

¹¹ Шкляр В. М. Троща: роман / Василь Шкляр. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. – 416 с.

речення з підрядними означальними, з'ясувальними та обставинними частинами.

У третьому розділі «Складнопідрядні багатокомпонентні речення в художньому мовленні В. Шкляра» увагу зосереджено на складнопідрядних багатокомпонентних конструкціях з однорідною, неоднорідною, послідовною та комбінованою підрядністю.

РОЗДІЛ 1

ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Складнопідрядне речення в основних працях українських мовознавців

В українському мовознавстві зроблено багато спроб аналізу складних речень загалом та складнопідрядних зокрема. У сучасному синтаксисі складне речення розуміють як одиницю вищого рівня, яка має власне призначення в системі мови. Проте й до сьогодні поняття «складне речення» не можна вважати чітко визначеним.

«Складне речення – цілісна синтаксична конструкція, що складається з двох чи більше частин, кожна з яких має свою граматичну основу і за своєю будовою подібна до простого речення»¹².

У лінгвістиці певний час мало місце трактування складного речення як комплексу окремих речень, що тільки певною мірою сполучаються й на текстовому рівні функціонують як відносно формальне об'єднання.

І. Білодід не заперечує виокремлення кількох простих речень у межах складного. Мовознавець зазначає, що кожний такий синтаксичний центр складного речення разом із залежними від нього другорядними членами умовно прийнято називати простим реченням у складному, проте «насправді такі частини складних речень виявляють подібність до простих самостійних лише в своїй внутрішньо-синтаксичній структурі, тимчасом як найістотніші ознаки речення – вичленовуваність у контексті на одному рівні з іншими самостійними реченнями і формальна відмежованість від них – цим частинам складних речень взагалі не властиві, а безпосередня віднесеність до дійсності в категоріях модальності і часу, яка є постійною ознакою самостійних речень,

¹² Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ: Вища школа, 1985. – С. 258.

проявляється тут лише частково»¹³. Також І. Білодід подає визначення складнопідрядного речення, зазначаючи, що це такі складні речення, граматичні основи яких разом із залежними від них другорядними членами поєднуються між собою підрядним синтаксичним зв'язком.

Автори праці «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» беруть до уваги те, що складне речення у складі тексту виступає як єдина комунікативна цілісність. Саме тому, за визначенням дослідників, «складне речення становить єдність двох чи більше предикативних одиниць і відповідних семантичних пропозицій, що виражають відношення між ситуаціями і призначені для функціонування у складі тексту (іноді – самостійно) як єдине комунікативне ціле»¹⁴. Відповідно, багато уваги автори приділили дослідженню складнопідрядних речень, які визначено як конструкції, «частини яких пов'язані підрядним зв'язком за допомогою підрядних сполучників чи сполучних слів»¹⁵. До того ж, тут наголошено на таких ознаках складнопідрядного речення як:

- синтаксична єдність, а не сполучення простих речень;
- частини складнопідрядного речення поєднані не просто пояснювальними відношеннями чи підпорядкуванням, а особливим синтаксичним зв'язком – підрядним;
- такий зв'язок оформлено за допомогою підрядних сполучників чи сполучних слів.

Сучасний дослідник І. Вихованець у праці «Грамматика української мови. Синтаксис» також подає свою теорію складних речень. Дослідник наголошує, що складне речення як поліпредикативна конструкція не являє собою механічного об'єднання простих. Частини складного речення не можуть функціонувати як окреме повідомлення; виділені за наявністю підмета і

¹³ Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 310.

¹⁴ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – С. 419.

¹⁵ Там само. – С. 425.

присудка двоскладного речення або головного члена односкладного речення, вони позбавлені інтонаційно-сміслової самостійності¹⁶.

За І. Вихованцем, складнопідрядні речення становлять «клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична нерівноправність поєднаних підрядним зв'язком частин»¹⁷. Синтаксична нерівноправність частин такого речення виявляється в наявності в його структурі головної і підрядної частин.

Дослідник також бере до уваги тип зв'язку між предикативними частинами й виокремлює чотири основні класи складних речень: складносурядні, складнопідрядні, складні речення із взаємозалежними частинами та безсполучникові складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком між частинами. До того ж, він наголошує, що до сукупності складнопідрядних речень входить незначна частина безсполучникових конструкцій.

Р. Христіанінова поділяє такий погляд І. Вихованця, підтверджуючи її прикладами: *Я готовий кричати щосили, Надриваючи голос свій: Не потрібні людині крила, Серце й розум потрібні їй (В. Симоненко); Тільки досі знаю: не здалося, Так і залишилось, як було... (В. Симоненко)*. Такі речення, на думку дослідниці, «демонструють чітко виражений підрядний зв'язок: друга частина в них є валентно зумовленою, вона посідає позицію об'єктної синтаксеми, визначеної предикатним словом»¹⁸.

А. Загнітко також представляє свою спробу висвітлити проблему складності поняття «складне речення» та питання місця і статусу компонентів у моделі складного речення як поліпредикативного утворення. Дослідник пише, що поліпредикативність складного речення є визначальною ознакою і саме за цією ознакою воно протиставляється простому реченню як монопредикативній

¹⁶ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – С. 279.

¹⁷ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – С. 313.

¹⁸ Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: Монографія / Р. О. Христіанінова. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 23.

одиниці. Звідси випливає, що яскраво вираженими ознаками складного речення в класичному синтаксисі виступають: «1) цільнооформленість його інтонаційного малюнку, 2) поліпредикативність (не поліпредикація), 3) сполучниковий / безсполучниковий спосіб зв'язку, 4) комунікативна цілісність»¹⁹. Чільне місце в праці А. Загнітка посідає розгляд специфіки складнопідрядного речення та його місця в системі мови.

На таких найістотніших ознаках складного речення як поліпредикативність, особлива структурна схема, семантична й інтонаційна цілісність, завершеність наголошують й інші дослідники. Саме тому розуміють складне речення як структуру, що «складається з двох і більше предикативних одиниць, які становлять семантичну, структурну та інтонаційну єдність»²⁰.

Автори праці досліджують складнопідрядне речення та вказують на залежність підрядної частини від головної у складнопідрядному реченні як поняття синтаксичне, «у семантичному значеннєвому відношенні обидві частини складнопідрядного речення бувають рівноцінні, однак нерідко саме підрядна частина передає основний зміст усього речення»²¹. Це ще раз підтверджує те, що, лише разом становлячи семантичне і структурне ціле, предикативні частини складнопідрядного речення перебувають у тісному взаємозв'язку.

Проблемам дослідження складного речення загалом та розвитку учення про складнопідрядні зокрема приділив свою увагу К. Шульжук. Мовознавець простежує процес виникнення, виділення та класифікації складних речень. Дослідник зазначає, що в складному реченні «повідомляється про кілька ситуацій і відношення між ними»²².

Отже, до сьогодні в синтаксичній теорії є місце для дослідження складного речення та складнопідрядного речення як одного з типів складних

¹⁹ Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 328.

²⁰ Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова: Синтаксис: Навчальний посібник / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – Київ: Вища школа, 2005. – С. 158.

²¹ Там само. – С. 158.

²² Шульжук К. Синтаксис української мови: Підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – С. 206.

речень. Складне речення – це багатовимірна одиниця, аналіз якої не перестав бути актуальним і в сучасній лінгвістиці.

1.2. Аспекти класифікації складнопідрядних двокомпонентних та багатоконпонентних речень

Однією з ключових проблем при дослідженні складнопідрядних речень є їх класифікація. Сьогодні досі немає єдиного підходу до типології таких речень.

Існують принципи, на яких ґрунтуються класифікації. Найдавнішим є принцип логіко-граматичної класифікації, яку вперше запропонував Ф. Буслаєв [5]. Таким чином, підрядна частина ототожнюється члену речення, вираженого цілою конструкцією. На основі цієї класифікації виділяють складнопідрядні речення з підрядними підметовими, присудковими, означальними, додатковими, обставинними.

Перевагою такого принципу класифікації є логічна стрункість. «Безперечним досягненням цієї класифікації є виявлення паралелізму в структурі простого й складного речень, утвердження їхнього ізоморфізму, який базується на аналогії синтаксичних зв'язків між членами простого речення і структурними компонентами складнопідрядного речення та аналогії їх синтаксичних функцій, недоліком – ігнорування власної структури складнопідрядного речення, що не дає змогу глибоко розкрити специфіку речень цього типу»²³. І. Вихованець зазначає, що «слабкість класифікації виявляється в певному нерозрізненні неоднорідних у формально синтаксичному плані складних конструкцій і наданні переваги в багатьох випадках семантичним критеріям»²⁴. Погоджуємось із такою думкою, адже не завжди можемо спостерігати збіг підрядних частин із членами простого речення.

²³ Христіанінова Р. О. Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень / Р. О. Христіанінова // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 1. – С. 35.

²⁴ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – С. 390.

На противагу логіко-граматичній класифікації, прихильники формального підходу орієнтуються на засоби зв'язку головної і підрядної частини та виокремлюють два типи складнопідрядних речень: зі сполучниками та зі сполучними словами²⁵. О. Пешковський вперше відійшов від логіко-граматичної класифікації і здійснював поділ виключно за засобами зв'язку. Оскільки дослідник передовсім брав до уваги підпорядкування за допомогою сполучників, то, по суті, здійснив класифікацію цих сполучних засобів: виокремив сполучники причини, мети, наслідку, з'ясувальні, умовні, допустові, порівняльні, часові²⁶. Сполучні слова натомість поділяє на два типи: 1) зв'язок відносного члена з одним словом підпорядковуючої частини непрямо-питальний; 2) зв'язок з усією підпорядковуючою частиною власне відносний (відносні імена і прислівники)²⁷.

При такій класифікації не взято до уваги той факт, що семантико-синтаксичні відношення в реченні є значно ширшими, ніж засоби зв'язку, «сполучники самі по собі далеко не завжди визначають стосунки між предикативними частинами складнопідрядних речень»²⁸.

У традиційному синтаксисі домінує структурно-семантична класифікація, в основі якої лежать і формальний, і семантичний критерії. За цією класифікацією складнопідрядні речення поділяють на двочленні (розчленовані) та одночленні (нерозчленовані).

Двочленні речення – це такі, у яких підрядна частина залежить від головної і пов'язана з нею детермінантним зв'язком.

Одночленні речення – це такі, у яких є прислівний зв'язок, тобто підрядна частина залежить від конкретного слова головної частини.

Структурно-семантична класифікація є найповнішою, бо вона враховує, чого стосується підрядна частина складнопідрядного речення (усієї головної чи

²⁵ Фортунатов П. Ф. Избранные труды / П. Ф. Фортунатов. – Т. I. – Москва: Учпедгиз, 1956. – 450 с. С. 188-189.

²⁶ Пешковский О. М. Русский синтаксис в научном освещении / О. М. Пешковский. – Москва: Яз. славян. культуры, 2001. – С. 427-437.

²⁷ Там само. – С. 438-443.

²⁸ Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова: Синтаксис: Навчальний посібник / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – Київ: Вища школа, 2005. – С. 181.

тільки окремого її слова), за допомогою яких формально-граматичних засобів вона приєднується до головної частини, в яких семантичних (значенневих) стосунках перебувають предикативні частини складнопідрядного речення²⁹.

І. Вихованець пропонує класифікацію, в основі якої – типи синтаксичного зв'язку між предикативними частинам. Мовознавець вказує на низку формальних ознак складнопідрядних речень, таких як: види підрядного зв'язку (детермінантний, детермінантно-кореляційний, прислівний, прислівно-кореляційний), сполучниковий та безсполучниковий зв'язок предикативних частин, їх кількісний склад (елементарні та неелементарні складнопідрядні речення) та особливості синтаксичної будови предикативних частин.

Опираючись на різновиди синтаксичного зв'язку між частинами, І. Вихованець виділяє: 1) речення з прислівним підрядним зв'язком, у яких підрядна частина є обов'язковим або необов'язковим поширювачем опорного слова і відтворює особливості сполучуваності слова з формою слова у простому реченні (з'ясувально-об'єктні придієслівні складнопідрядні речення, порівняльно-об'єктні прикомпаративні складнопідрядні речення, локативні придієслівні складнопідрядні речення, атрибутивні приіменникові складнопідрядні речення); 2) речення з детермінантним непередбачуваним і необов'язковим зв'язком, у яких підрядна частина підпорядкована не окремому слову, а головній частині в цілому (складнопідрядні речення часові, причинові, мети, умовні, допустові, наслідкові, порівняльні, місця, відповідності); 3) складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу (симетричної структури, несиметричної структури); 4) складнопідрядні речення з підрядними супровідними частинами³⁰.

Сьогодні спостерігаємо, що структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень знаходить свій вияв у кількох варіантах, відмінність яких полягає у виокремленні різновидів підрядних частин, їх найменуванні та ступені деталізації.

²⁹ Там само. – С. 181.

³⁰ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – С. 713-340.

За характером пояснення підрядними частинами головних складнопідрядні речення можуть поділяти на нерозчленовані, розчленовані та з ознаками обох типів. «Нерозчленовані складнопідрядні речення залежно від відношень між головними і підрядними частинами можуть бути присубстантивно-означальними, предметно-ототожненими, якісно-ототожненими, просторово-ототожненими, якісно-кількісними, з'ясувальними. Розчленовані складнопідрядні речення за відношенням і сполучниками поділяються на речення часу, зумовленості (умовні, причинові, допустові, цільові, наслідкові), порівняльні, зіставлявальні з відповідними моделями»³¹.

П. Дудик, В. Прокопчук поділяють складнопідрядні речення за своєрідністю синтаксичного зв'язку між предикативними частинами. Таким чином, на думку дослідників, складнопідрядні речення бувають двох видів: нерозчленованої структури (одночленні) і розчленованої (дwochленні). «До речень нерозчленованої структури належать складнопідрядні з підрядними означальними, з'ясувальними, міри і ступеня та способу дії. Зв'язок між підрядною і головною частинами виражений за допомогою асемантичних сполучників, а також співвідносних слів, які містяться в головному реченні. До складнопідрядних речень розчленованої структури належать складнопідрядні речення з підрядними часу, умови, місця, мети, причини, допусту, наслідку, порівняльними, супровідними»³².

Автори підручника «Сучасна українська мова» залежно від будови складнопідрядних речень виокремлюють два структурно-семантичні типи цих конструкцій. До речень нерозчленованої структури зараховують складнопідрядні речення з підрядними присубстантивно-атрибутивними (означально-приіменникові), займенниково-співвідносними (означально-займенниковими) та з'ясувальними. До речень розчленованої структури зараховують речення з підрядними часу, умови, причини, мети, місця,

³¹ Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – С. 437-438.

³² Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: Підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – С. 264-265.

наслідковими, допустовими, порівняльними, складнопідрядні речення з підрядними супровідними³³.

О. Пономарів зазначає, що в основу класифікації складнопідрядних речень покладено структурно-семантичний принцип. «За цим принципом ураховується, що саме пояснює підрядна частина – одне слово чи все головне речення, у яких змістових відношеннях перебувають головна і підрядна частини і за допомогою яких формально-граматичних засобів підрядна частина поєднується і головною»³⁴. На основі структурно-семантичного принципу дослідник виділяє такі типи складнопідрядних речень: з'ясувальні, означальні та обставинні (місця, часу, умови, причини, мети, способу дії, міри ступеня, допусту, наслідку)³⁵.

Існують два аспекти структурно-семантичної класифікації – структурно-семантичний та семантико-структурний. При класифікації складнопідрядних речень та зокрема при наданні переваги структурним чи семантичним показникам на значущість відповідних параметрів вказує перший компонент (*структурний, семантичний*). «Прийнятним видається семантико-структурний варіант класифікації, оскільки він ближчий до логіко-граматичної класифікації і більшою мірою відповідає традиціям»³⁶.

Доцільно також простежити, які класифікації використовують дослідники при аналізі багатокomпонентних складнопідрядних речень.

І. Вихованець з-поміж неелементарних складнопідрядних речень виділяє такі класи:

1) конструкції з супідрядністю, у межах яких залежно від характеру вираження підпорядкованості підрядних частин розрізняє два види супідрядності – однорідну та неоднорідну;

2) конструкції з послідовною підрядністю;

³³ Сучасна українська літературна мова : Підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну "Сучас. укр. літ. мова" / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. – Київ: Вища шк., 1994. – С. 261-262.

³⁴ Сучасна українська мова : Підруч. для студентів гуманітар. спец. вищ. закл. освіти / [авт. кол.: О. М. Григор'єв та ін.]; ред. О. Д. Пономарів. – Київ: Либідь, 1997. – С. 311.

³⁵ Там само. – С. 311.

³⁶ Шульжук К. Синтаксис української мови: Підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – С. 263.

3) конструкції з супідрядністю і послідовною підрядністю³⁷.

К. Шульжук до багатокomпонентних складнопідрядних речень зараховує:

1) складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю; залежно від характеру синтаксичної віднесеності підрядних до головної в цілому чи до окремих її членів, дослідник виділяє три різновиди цих конструкцій: із причленною (прискладною) супідрядністю, з різночленною супідрядністю і з комбінованою супідрядністю;

2) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, різновиди яких становлять конструкції, які автор класифікує залежно від підрядних засобів зв'язку: сполучникові, сполучнослівні (відносні), сполучниково-сполучнослівні (відносні);

3) складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю;

4) контаміновані складнопідрядні багатокomпонентні речення, до яких належать структури, що по-різному комбінують в собі однорідну супідрядність, неоднорідну супідрядність і послідовну підрядність³⁸.

Отже, спостерігаємо доволі суперечливий характер сучасного стану типології складнопідрядних речень. Для створення багаторівневої класифікації потрібно брати за основу розуміння складносурядних речень як багатоаспектної синтаксичної одиниці.

1.3. Стилiстичне функціонування складнопідрядних речень у художньому стилі

Лінгвістичний аналіз художнього твору став широко поширеним серед сучасних дослідників, бо так можемо простежити, яких стилістичних можливостей набувають синтаксичні одиниці, як вони функціонують у творі та як формують ідіостиль письменника.

³⁷ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – С. 340-344.

³⁸ Шульжук К. Синтаксис української мови: Підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – С. 304-323.

Слова, словосполучення, речення є складовими тексту. Без речень формування тексту неможливе, вони є його обов'язковими складовими. Текст – це високо організоване явище, в якому всі одиниці й категорії надзвичайно складно переплітаються між собою³⁹.

Українська література останніх років набула нових характеристик. У творах сучасних письменників зроблено акцент на людинознавчому, гуманістичному, філософському устремлінні літератури. Поглибилось дослідження історії, посилилась увага до людини, її психіки, відчуттів. Так, до прикладу, у «Троці» В. Шкляра мистецтво психологізму переплелось із філософським осмисленням людини та часу, з соціальним осмисленням дійсності. В історичному романі автора все це знайшло своє вираження в різноманітних картинах, у змалюванні яких важливу роль відіграють літературно-нормативні й розмовно-побутові синтаксичні конструкції.

На синтаксичний склад тексту впливають різні чинники, наприклад, жанр художнього твору, індивідуальний авторський стиль. Згідно з думкою Н. Сологуб, «мова художнього стилю постає не як сукупність мовних засобів окремих рівнів і не як набір тропів, а як художня цілісність, як текст, яким “диригує” особистість автора, його світогляд»⁴⁰.

Стиль сучасних письменників багатий на комплекс мовно-виражальних засобів. У працях С. Єрмоленко⁴¹, Л. Мацько⁴², В. Ващенко⁴³ та академічній «Стилістиці» за редакцією академіка І. Білодіда⁴⁴ чітко сформульовано та узагальнено стилістичні параметри синтаксису художньої прози та аспекти їх аналізу.

Органічну ланку в системі стилістично виражальних засобів художнього мовлення становлять складні речення. Функціонування комплексу цих структур

³⁹ Перебийніс В. С. Статистичні параметри стилів / В. С. Перебийніс. – Київ: Наукова думка, 1967. – С. 98.

⁴⁰ Сологуб Н. М. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики / Н. М. Сологуб // Науковий вісник Чернівецького ун-тету. – Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – Вип. 117-118. – С. 34.

⁴¹ Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – Київ: Наукова думка, 1982. – 210 с.

⁴² Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько та ін. ; за ред. Л. І. Мацько. – Київ: Вища школа, 2003. – 462 с.

⁴³ Ващенко В. С. Стилістика речення в українській мові: Навч. посіб. з стилістики синтаксису / В. С. Ващенко. – Дніпро: Вид.-во Дніпропетровського у-ту, 1968. – 158 с.

⁴⁴ Сучасна українська літературна мова: Стилістика / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1973. – 588 с.

формує стилістичну виразність певного твору. Використовуючи різноманітні складні речення, письменник досягає художнього й семантичного лаконізму. «Стилістичне спрямування складних речень виявляється не лише в їх комплексному використанні. У межах складного речення досить виразно розмежовуються в стилістичному плані складносурядні і складнопідрядні речення. Якщо перші з них, як правило, відзначаються стилістичною легкістю і образністю, то другі характеризуються суворою логізованістю»⁴⁵.

Підрядні частини складнопідрядного речення виконують функцію чіткого розмежування, диференціації, систематизації думок, упорядковують їхню взаємозалежність. Система складнопідрядних речень багата на виражальні можливості, зокрема в галузі ділового та наукового стилів. Використання складнопідрядних конструкцій у зазначених стилях усуває двозначність та неточність, проте урізноманітнює мовлення.

Складнопідрядні речення багаті й на художньо-виражальні функції. Велика кількість підрядних речень, особливо зі сполучним словом **який**, є особливо виразними й підкреслюють ознаки пояснюваних ними слів. Часто для складнопідрядних конструкцій властива значна семантична місткість, переплетення емоційних, оцінних та логічних якостей.

Характер використання засобів зв'язку в складнопідрядному реченні також бере участь у наданні йому стилістичного забарвлення. Стилістичне осмислення можуть мати кількість сполучних елементів та їх позиція в реченні. У більшості випадків багатосполучниковість, а саме різних та / або однакових сполучників, містить у собі стилістичні якості. У багатокомпонентних складнопідрядних реченнях яскравий образ створюють концентрація, повторення та своєрідно дібране розміщення сполучних засобів.

Неабияку стилістичну вагу має розташування предикативних частин складнопідрядного речення. Автор, виводячи на чільне місце окремі елементи, акцентує на них увагу. Такі елементи вимагають свого підкреслення.

⁴⁵ Сучасна українська літературна мова: Стилістика / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 385.

Розміщення підрядної конструкції в препозиції відносно головного або її вклинення в іншу підрядну сполуку часто є стилістично позначеними. Це привертає увагу й додає експресивного ефекту.

Яскравим стилістичним явищем, пов'язаним із можливостями складнопідрядних речень, є порівняння. Це поширений та узвичаєний спосіб створення образності.

Таким чином, складнопідрядні речення, як елементарні, так і неелементарні, характеризуються яскравим художньо-виражальними властивостями, створюють неповторний авторський стиль.

РОЗДІЛ 2

СКЛАДНОПІДРЯДНІ ДВОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ В. ШКЛЯРА

2.1. Складнопідрядні двокомпонентні речення з підрядними означальними частинами

Загалом, у романі В. Шкляра «Троща» виявлено 1105 складнопідрядних двокомпонентних речень, що становить 72 % серед усіх зафіксованих синтаксичних одиниць.

У творі виділяємо 265 синтаксичних конструкцій, у складі яких функціонують підрядні означальні частини. Цей вид речень у творі письменника є найменш продуктивним серед складнопідрядних елементарних моделей (24 %).

Складнопідрядні речення з підрядними означальними «відображають ті відтінки атрибутивної семантики, які неможливо настільки яскраво передати за допомогою структурно простіших синтаксичних синонімів – непоширених та поширених означень, відокремлених означень, виражених дієприкметниковими зворотами»⁴⁶.

Підрядні частини приєднуються до головних за допомогою сполучників *що, щоб, як, ніби, нібито* та сполучних слів *який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, коли*. Обов'язковою є нерозчленована структура, прислівний зв'язок.

На думку М. Богдана, найістотнішою відмінністю сполучників і сполучних слів є те, що сполучники підрядності лише зв'язують підрядні частини з головними, не беруть участі в організації внутрішніх синтаксичних зв'язків підрядного речення, не виступають членами речення, натомість сполучні слова не лише приєднують підрядне речення до головного, а й беруть участь у внутрішній організації підрядного речення, тобто вступають у

⁴⁶ Фарина Н. Г. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Н. Фарина. – Львів, 2017. – С. 51.

семантико-синтаксичні зв'язки з іншими словами і як повнозначні слова виконують функції певних членів підрядного речення⁴⁷.

Серед складнопідрядних речень із підрядними означальними є конструкції, у яких сполучним засобом головної та підрядної частин є сполучник **що** (6 %): *Іноді мені закрадалася думка, що то міг бути Василько* [с. 200]. *Стрілила думка, що я можу опинитися в зашморгу на високому плечі Змія* [с. 143].

У досліджуваних матеріалах лексема **що** як сполучний засіб може бути не лише сполучником, але й сполучним словом. У порівнянні із сполучником **що** сполучне слово **що** функціонує в тексті значно частіше (14 %). У такому випадку синтаксичні можливості сполучного засобу розширюються. «Слово *що*, виступаючи сполучним словом, має значення предметності, вказує на предмет, тому що в такому разі це співвідносний з іменником займенник. На місці слова *що* в такому разі можна поставити іменник або інше субстантивоване слово з головного речення, до якого відноситься підрядне означальне»⁴⁸. На займенник падає логічний наголос, він може виконувати синтаксичні функції підмета чи прямого додатка, наприклад: *Мабуть, за ті гроші, що йому дав Хорсун* [с. 181]. У В. Шкляра спостерігаємо тяжіння до першої функції: *Це була стіна чортополоху, що відганяв від сховку нечисту силу* [с. 84].

Підрядна частина, приєднуючись до головної за допомогою сполучного слова **що**, як правило, займає постпозицію: *Наприклад, виміняти чи конфіскувати в котроїсь із тих молодиць, що легко поводитися під час постою більшовиків у селі* [с. 134]. Рідше В. Шкляр вводить такого типу підрядні частини в інтерпозицію: *Пальці, що злипалися від твані, поволі намацали гранату* [с. 56].

⁴⁷ Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення / М. М. Богдан // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 1. – С. 70.

⁴⁸ Товстенко Л. Синтаксичні засоби зв'язку частин компонентів у конструкціях з неоднорідною супідрядністю (на матеріалі творів М. Стельмаха) / Л. Товстенко // Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]. – 2009. – Вип. 2. – С. 341.

Попри очевидні критерії розрізнення лексеми **що** як сполучника чи сполучного слова, хочемо окреслити схожість у способі вираження опорних слів, від яких залежить слово **що**. Зазвичай в аналізованих реченнях опорне слово виражене одиничним іменником у формі називного відмінка (*Є дані, що контора знов візьметься за бандерівців* [с. 320]. *Кронисте деревце чортополоху, що росло над люком, не віщувало нічого лихого* [с. 84]), чи знахідного (*Ніхто нам не робить зауваження, що ми прийшли зі своєю їжею* [с. 326]. *Михася теж присіла біля мене, шукаючи перли, що білими цятками поблискували на затоптаній підлозі* [с. 225]).

У тих реченнях, де **що** є займенником, помітна тенденція до вживання опорного слова у формі знахідного відмінка, бо в такому випадку воно виконує роль прямого додатка. Натомість тим конструкціям, у яких **що** – сполучник, характерне використання опорних слів у формі називного відмінка.

Наявний також варіант використання сполуки вказівного займенника (**такий, ті**) з іменником у ролі опорних слів. При цьому займенник **такий** В. Шкляр використовує лише в тих реченнях, де сполучний засіб – сполучник **що**. При цьому вищезгаданий займенник у тексті використано у трьох граматичних категоріях роду: жіночого (*А можна, навпаки, створити вам таку репутацію, що СБ зліквідує не лише вас, а й усю вашу родину* [с. 270-271]), чоловічого (*Спершу наснився такий сон, що серед ночі я прокинувся від власного крику* [с. 75]), середнього (*Довбня обрав таке місце зустрічі, що можна було розгубитись у здогадах* [с. 77]).

Натомість інший вказівний займенник – **той** – властивий лише для конструкцій, у яких сполучний засіб – сполучне слово **що**. Вказівний займенник **той** вживається в тексті лише у формі множини (*Ти раніше бачив тих людей, що вели вас пов'язаних?* [с. 335]).

Окрім вказівного займенника, іменник може мати при собі неозначений займенник **якийсь** (*Підступав якийсь дурний подив, що вони мене досі не знайшли* [с. 57]), присвійний займенник **ваші** (*Ваші рідні, що живуть у селі Божиків, усі підлягають виселенню* [с. 267]) або означальний займенник

жодний (*А головне – не лишалось жодного сумніву, що Місько хотів його вбити* [с. 239]).

Рідше автор для побудови складнопідрядного речення з підрядною означальною частиною використовує іменник із залежним від нього якісним прикметником: *Досі ворушилася квола підозра, що це маскарад* [с. 108]. *Маркіяна здивувала на Славкові зелена куфайка з погонами капітана, гебітський кашкет із синім верхом, що спав йому з голови* [с. 236].

У тексті натрапляємо на речення, у якому автор використовує іменник із водночас залежними від нього вказівним займенником та якісним прикметником: *Тут, мабуть, посприяла ще й та пом'якшувальна обставина, що галицьке місто, окрім пролетарської репутації, має благодійну назву – не Коломия, не Стрий і не Самбір, а, прошу пана, ЧЕРВОНОГРАД* [с. 92].

У тексті В. Шкляра виділяємо 171 складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною, сполучним засобом у яких є відносний займенник **який, яка, яке, які**. Використання такого засобу зв'язку є типовим для художнього мовлення письменника (56 %). При цьому сполучне слово в різних формах: у називному відмінку (*З ним прийшов Сулима і, звичайно, Змій, який був тінню Броза* [с. 158]); у родовому відмінку (*Зупинився біля кущів жовтої акації і придивився до вікна, з якого пробивалася смужечка світла* [с. 142]); у давальному відмінку (*Чоловік заломився і на суді назвав себе та своїх хлопців головорізами, яким немає прощення* [с. 320-321]); у знахідному відмінку (*Однак то був давній сховок, за який господар Рогальський поплатився пожежею і Сибіром* [с. 265]); в орудному (*Тільки поклав під праву руку автомат і гранату, з якою вже не збирався розлучатися* [с. 39]); в місцевому (*Василь був у чужому військовому виряді, в якому Михася бачила його під час зустрічей у Багатківському лісі* [с. 269]).

Більшість із таких речень містять підрядну означальну частину, яка розташована в постпозиції до головної: *Я приїду і сам відвезу вас до Тернополя того дня, який ви призначите* [с. 270]. Однак є речення, у яких підрядна частина займає інтерпозицію: *Старшина, який сидів у кутку, підніс складений у*

тугий згорток плащ-намет і подав Хорсуну [с. 152]. Степок, на який минулої ночі вивів мене туман, тепер залишиться збоку [с. 365]. Бачимо, що у таких конструкціях підрядна частина перериває головну, розділяючи граматичну основу. Інколи така позиція підрядної частини стає причиною відокремлення другорядних членів від головних: *Черпака, який кілька літ тому вийшов на волю, заарештували [с. 320].* У такий спосіб автор подає лаконічну ремарку, пояснюючи читачеві певні факти з біографії персонажа.

Крім цього, натрапляємо на випадок, коли підрядна частина в інтерпозиції розділяє однорідні присудки головної частини речення: *Я не витримував Зоньчиного погляду, який обволікав мене томливим туманом, і більше дивився на коваля Васюту [с. 340].* Тут В. Шкляр ніби робить акцент не на дії, а на ознаці, таким чином змушуючи уяву читача активізуватись, витворити певний образ.

Аналізуючи опорні слова з погляду семантики, можемо виокремити такі підгрупи:

- опорне слово-антропонім (прізвище, ім'я): *Одного квітневого ранку мене покликав до свого кабінету **Микола Петрович Довбня**, який, наче той човен у синьому морі, то виринав, то потопав у хвилях тютюнового диму [с. 366].*

*Уважно дивився на **Михасю**, яка примовкла, перебираючи перли на шиї [с. 223];*

- опорне слово-антропонім (прізвисько): ***Сірко**, який умів колекціонувати бувальщини, і тут цікавіше за нас розповів про свій вихід з очерету [с. 101]. Від подруги **Волошки**, яка не йшла мені з думок [с. 360];*

- опорне слово-астрономічна назва: *З усіх сузір'їв добре розпізнавав лише **Великого Воza**, який і зараз стояв над Стрипою із заломленим дишлем [с. 142]. Крізь верховіття дерев прозирав молодий **місяць**, який теж сміявся вигнутим у дугу писком [с. 389];*

- опорне слово на позначення роду занять: *Тяжко поранений, Кум підірвав гранатою себе і двох **шміраків**, які намагалися схопити його живим [с. 183]. За свідків підвезли ярижника в синій нейлоновій куртці та його **почарківця**, який уліпив кулаком у стіну [с. 62];*

- опорне слово, яке виражає авторське ставлення до персонажа твору: *Я прочитав записку і подивився на інтригана, який назвав її анонімною* [с. 245]. *Точнісінько так звали мого друга, який загинув далеко від цього міста 1947-го* [с. 8];

- опорне слово, яке називає явище погоди: *Її доганяв дощ, який сипнув густими холодними краплями і на Михасю* [с. 25]. *Чисте небо пізньої осені завше дихає передзимовим студенцем, який аж дзвенить у повітрі* [с. 379];

- опорне слово, яке називає елемент одягу, взуття: *На Влодкові було блаженське пальтечко і завеликий кашкет, який час від часу з'їжджав йому низько на очі* [с. 336]. *На Михасі був теплий овечий лейбик, шалінова хустка й хромові чобітки, до яких налипала в'язка земля* [с. 274];

- опорне слово-назва тварини: *Васюта поправляв упряж на сивому конику, який майже зливався зі світанковою млою* [с. 342]. *І далі тихо-тихесенько заспівав про чайку, яка, незважаючи на вітри та бурі, знов звивала гніздо в очеретах* [с. 284];

- опорне слово відображає реалії рослинного світу: *При світлі ракет я цього разу зорієнтувався і вибрів на зарості шувару, в якому мав свою «перину»* [с. 60]. *Я навіть облишив намір перевірити стару вербу, в дуплі якої Сірко міг лишити для мене записку, і чимчикував навпростець, не гаючи часу* [с. 329-330].

Спостерігаємо, що займенник **котрий** (7 %) уживається в такому ж значенні, що і який, наприклад: *Вони зі Змієм навіть родичів своїх перестріляли, котрі симпатизували радянській владі* [с. 268]. *Тому з усіх грішників, котрих я застав у цеху рік тому, до сьогодні залишився тільки свідок Єгови Йосип* [с. 244]. Проте речення з таким сполучним засобом вжито в аналізованому тексті значно рідше, ніж зі сполучним словом який. Так само зауважуємо, що підрядна частина зі сполучним словом **котрий** здебільшого знаходиться в постпозиції до головної, зрідка – в інтерпозиції.

У «Трощі» В. Шкляра виділено також одне складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною, яка приєднується до головної за допомогою

сполучного слова **чий**: *Кожна смерть хвилювала багатьох, чий сини були в підпіллі* [с. 236]. У такому реченні слово *чий* не пов'язується синтаксично з опорним іменником у головній частині, а натомість із субстантивним членом підрядної частини зі значенням особи – *чий сини*.

У досліджуваному тексті виділили складнопідрядні речення, у яких при підрядній означальній частині вжито сполучні слова *де*, *куди*, *звідки*, *коли*. Найчастіше вжито конструкції, у якій сполучним засобом є сполучне слово *де* (11 %). Виділено 33 речення такого типу. Підрядні означальні частини з таким словом чітко виражають ознаку за місцем дії: *Почніть з того місця, де ви погодилися підлити отрути у вишняк провідника* [с. 154]. *Крізь густі стійки більшовиків вони зайшли до хати, де зібралися ті самі старшини, окрім капітана з Києва* [с. 150].

У підрядних означальних реченнях сполучне слово *де* виконує єдину синтаксичну функцію – є обставиною, наприклад: *Сулима відкликав мене убік і призначив зустріч на тому пункті, де ми раніше зустрічалися з Брозом* [с. 179]. Що стосується позиції підрядної означальної частини відносно головної, то знову ж таки зауважуємо, що в більшості випадків В. Шкляр речення вибудовує так, що підрядна означальна частина знаходить у постпозиції до головної, значно рідше – в інтерпозиції: *Ближче до того місця, де Місько мав підждати Стодолю, залягли ми з Сірком* [с. 174].

Окрім сполучного слова *де* при підрядній означальній частині, автор використовує й інші сполучні слова-прислівники – тричі слово **куди** та тричі слово **звідки**. Слова *куди*, *звідки* також виступають обставинами в підрядних означальних реченнях та є чіткими виразниками ознаки за місцем дії, а означуване слово – іменник із просторовим значенням: *Вони засновують цілі вишкільні центри, куди добирають дітлахів з дитбудинків, сиротинців і вимуштровують із них шпигунів* [с. 308]. *Ми з Сірком теж сипнули з автоматів у напрямку поля, звідки почали стрілянину більшовики* [с. 176]. Усі підрядні частини із сполучними словами *куди*, *звідки* є в постпозиції до головної.

У досліджуваному матеріалі використано ще одне слово прислівникового походження при підрядній означальній частині – сполучне слово **коли**, яке виражає ознаку за часом дії. Виділено 7 складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною, у якій функціонує цей сполучний засіб, наприклад: *Але була мить, коли Михася хотіла вбити його і себе* [с. 206]. *Хоча вже був той час, коли й наші провідники дивилися на шкідливі звички поблажливіше* [с. 383]. Тут означувані слова виражені іменниками із часовим значенням, а сполучне слово *коли*, як і аналізовані вище слова *де*, *куди*, *звідки*, виступає обставиною. До того ж тільки в одному з семи речень підрядна означальна частина стоїть у інтерпозиції до головної: *Ще тієї ночі, коли ми мали зліквідувати Стодолю, було заарештовано його брата Сума і Дзідзя* [с. 184].

Непоширеними у творі В. Шкляра є складнопідрядні означальні речення із нетиповим для них сполучником **щоб, аби** (2 речення зі сполучником *щоб*, 1 речення зі сполучником *аби*): *Наче дав сигнал, щоб Василь тікав* [с. 254]. *Це ми втрюх із Соколом та Міськом придумали собі таку криївочку, щоб більше ніхто про неї не знав* [с. 233]. *Може, це був знак згори, аби ми залишалися втрюх* [с. 101]. Зауважимо, що особливість таких речень – додатковий відтінок мети підрядної означальної частини, що зумовлено специфікою функціонування самого сполучника *щоб*. Жодна із підрядних частин у цих реченнях не знаходить у пре- чи інтерпозиції відносно головної.

Незначний масив у «Троці» В. Шкляра становлять речення, у яких підрядна частина приєднується до головної за допомогою порівняльних сполучників **як, наче** (загалом виділено 5 речень). Попри те, що ці сполучники доволі не характерні для складнопідрядних речень із підрядною означальною частиною, чітко класифікуємо проаналізовані підрядні речення як означальні: *Я не мав іншої ради, як іти на села самому* [с. 141]. *Гебісти були в такому гуморі, наче справу вже зроблено й лишилося тільки її запити* [с. 155]. До того ж, майже в усіх реченнях такого типу помічаємо наявність у головній частині займенника *такий, інший*. Використання цих займенників спричиняє дещо підсилювальне значення міри або ступеня вияву ознаки, що також вказує на

особливість означальних речень, при яких функціонують менш спеціалізовані для них сполучники.

Окрім власне означальних, в аналізованому тексті виділяємо займенниково-означальні речення, які в кількісному співвідношенні становлять 24 % від складнопідрядних речень із підрядними означальними. Підрядна частина в таких конструкціях залежить від займенника та має означальне значення, наприклад: *Але поза тим іноді в житті трапляється **таке, що** чоловік не годен того вигадати* [с. 322-323]. У цьому реченні підрядна частина розкриває зміст підмета-займенника *таке*.

При аналізі та класифікації речень беремо до уваги те, яку синтаксичну функцію виконує займенник, від якого залежить підрядна частина. Якщо виконує роль підмета або присудка, то речення – займенниково-означальне: *Зосталися **ті, кому** немає дороги назад* [с. 209].

Часто виникає складність при розмежуванні з'ясувального та займенниково-означального речення. У таких випадках слід брати до уваги знову ж таки синтаксичну функцію займенника: якщо цей займенник виконує функцію додатка, то простежуємо, чи цей додаток є надлишковим чи обов'язковим. Так виділяємо у творі В. Шкляра займенниково-означальні речення: *Радянська влада гуманна і милує **тих, що** покалися* [с. 388]. *Та Свердлов помітив тільки одного – **того, що** вискочив на поле* [с. 264]. Якщо ж додаток надлишковий, його легко можемо вилучити без зміни змісту речення, то підрядне речення буде з'ясувальним.

Таким чином, можемо з'ясувати, яку функцію виконують підрядні частини займенниково-означальних речень у «Трощі» В. Шкляра:

- підрядна частина обслуговує підмет-займенник: *Далі було **таке, що** в мене ледве не виступили сльози* [с. 71]. ***Ті, хто** бував у цьому бункері, мертві* [с. 310];

- підрядна частина обслуговує конструктивно обов'язковий додаток-займенник у головній частині: *Довбня прочитав мої думки і промовив **таке, що** в мене клубок підкотився до горла* [с. 302]. *До того ж куйфайка з капітанськими*

погонами на Стодолі, гебітський кашкет були новиною для *тих*, хто його знав [с. 238].

Найчастіше при побудові займенниково-означальних речень В. Шкляр використовує в головній частині субстантивованій займенник *той*. Із цим займенником поєднуються сполучні засоби підрядної частини – *що, хто, де* (Зокрема, і *той, де* провідник докоряв йому за негідну поведінку [с. 151]), *щоб* (Він не з *тих, щоб* жалітися [с. 196]). Майже в усіх займенниково-означальних реченнях займенник головної частини *той* ужито на позначення особи: *Розлита вода зіб'є з пантелику тих, що сюди полізуть* [с. 373]. *Знайти когось із родичів того, хто лежав на цвинтарі під вітрилом із чорного габро* [с. 32]. Також спостерігаємо, що займенник *той* найчастіше виступає додатком.

Отож, автор використовує складнопідрядні предметно-ототожені займенниково-означальні речення, у яких є спільне специфічне ототожене значення, що знаходить своє вираження в тотожності вказівного та відносного слів, які стосуються тієї самої особи.

Можемо зробити висновок, що використання підрядних означальних частин допомагає всебічно розкрити ознаки предметів об'єктивної дійсності. Характерним для речень із підрядними означальними є постпозиційність залежних частин відносно головної та приєднання до головної частини за допомогою сполучного слова **який**.

2.2. Складнопідрядні двокомпонентні речення із підрядними з'ясувальними частинами

У «Трощі» В. Шкляра виявлено 450 складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними частинами, що становить 43 % від складнопідрядних елементарних структур. Спостерігаємо найвищу частотність вживання цих речень, що зумовлено передусім змістовою організацією художнього тексту, спробою автора якомога конкретизувати, розгорнуто й логічно розкрити свою думку.

«З'ясувальний – це такий зв'язок між головною і підрядною частинами, коли пояснюваний член головної частини лише окреслює зміст загально, а з'ясовує його конкретно вся підрядна частина. Головна частина інформаційно неповна»⁴⁹.

Сполучні засоби при підрядних з'ясувальних частинах у аналізованому тексті мають неоднакову питому вагу. Найхарактернішим сполучним засобом у складнопідрядних реченнях із підрядною з'ясувальною частиною, які вибудовує В. Шкляр, є сполучник **що**. Сполучник ужито у 314 реченнях (70 % серед інших сполучних засобів, які функціонують в аналізованих складнопідрядних конструкціях із підрядними з'ясувальними). Це слово є семантично неспеціалізованим та стилістично нейтральним. Можемо виділити такі найголовніші семантичні групи опорних слів, до яких приєднується підрядна з'ясувальна частина за допомогою сполучника *що*:

1) опорні слова зі значенням передачі інформації (найчастіше В. Шкляр використовує слово *казати* в різних граматичних категоріях роду, часу, виду, часу; а також слова *брехати, наголошувати, показувати, відповідати, писати, брехати, зізнаватися, хвалитися*): *Люди **говорили**, що з троці хтось вийшов живий і перекинувся до більшовиків...* [с. 200]. *Він **писав**, що не може без неї жити* [с. 193];

2) опорні слова зі значенням сприйняття (слова *чути, бачити* (найчастіше), *видно, привиджуватись, помічати*): *Та невдовзі **побачив**, що в такій сліпоті не розженешся* [с. 155]. *Прийшовши на зміну до пекла, я **помітив**, що всі грішники поглядають на мене спідлоба і з якоюсь напругою* [с. 75];

3) опорні слова зі значенням мислення, роздумів, знання (слова *знати, думати*): *Я **подумав**, що цього разу Стодоля не спитав мене за Михасю* [с. 157]. *Влодку, знаю, що ти вмієш тримати язика за зубами* [с. 335];

⁴⁹ Сучасна українська мова : Підруч. для студентів гуманітар. спец. вищ. закл. освіти / [авт. кол.: О. М. Григор'єв та ін.]; ред. О. Д. Пономарів. – Київ: Либідь, 1997. – С. 97.

4) опорні слова зі значенням стану, почуття, враження (слова *відчувати, дивувати, боятися, вірити, сподіватися*): *Місько здивувався, що цього разу їх наджидало лише двоє старшин — підполковник Хорсун та лейтенант Свердлов [с. 164]. Боявся, що вона відразу затнеться [с. 44];*

5) рідко слова зі значенням оцінки (слово *добре*): *Добре, що тут у найглибшому місці вода діставала лише попід пахви [с. 26]. Добре, що у Змія довгі ноги [с. 189].*

Виявлено, що у «Трощі» В. Шкляра підрядна з'ясувальна частина залежить від слів, які виконують у головній частині різні синтаксичні функції – підмета, присудка, додатка. Найчастіше підрядна частина реалізує значення дієслівного присудка: *Він нервово поглядав десь у поле, позирав на годинник, переживав, що найкращі три хлопці Сулими запізнюються або й взагалі не прийдуть [с. 171]. Він сказав, що після атентату ми також відійдемо до цієї буди, на місце збірки [с. 173].*

Часто підрядна з'ясувальна частина залежить від відокремленої обставини, вираженої дієприслівником: *Викинув їх і нацупив чоботи на босу ногу, знаючи, що зітру свої бідні ніженьки на суцільний пухир [с. 30]. Змій уважно придивився до Михасі, вдаючи, що не помічає кайданів на її руках [с. 205].*

Доволі високими за частотністю використання є речення, у яких підрядна частина залежить від дієслів у безособовій формі: *Здавалося, що відтепер замість місяця і зірок над троцею висітиме тільки це мертве світло [с. 60]. Міськові пощастило, що першу скрипку взяв на себе Стодоля [с. 130].*

Також у досліджуваному романі В. Шкляра є доволі багато конструкцій, у яких опорним словом виступає:

- складений прислівниковий присудок (*Їм було відомо, що перед вихідними я майже завжди залишався в тебе [с. 347]. Юрко був упевнений, що це станеться раніше [с. 321]);*

- складений дієслівний присудок (*Вона хотіла сказати, що ми всі пов'язані одним гріхом [с. 408]);*

- простий дієслівний присудок (*Я прийшов переказати, що з вами хоче поговорити один їхній начальник* [с. 253]).

Також у В. Шкляра помітною є тенденція до використання в ролі опорного слова займенників, які виконують у головній частині синтаксичну роль додатка: *Записка була найпевнішим доказом того, що про зраду Стодолі (та й Гака) знали, окрім Михасі, ще Сум, Марійка, їхня мати Анна Мандзюк, Гакова дружина Параска...* [с. 245]. *Місько не взяв під увагу лиш те, що протоколювання – це вже переслухання підслідчої справи* [с. 120]. Помічаємо, що в таких конструкціях займенники, які конкретизує підрядна частина, можна вилучити без зміни змісту та структури речення.

Знову ж таки, у досліджуваному матеріалі простежуємо, що підрядна з'ясувальна частина майже завжди стоїть у постпозиції до головної, лише зрідка – в інтерпозиції: *Дізнавшись про те, що зі Стодолею нині пов'язаний Гак, Сірко відмовився зустрічатися з Сумом і Дзідзьом* [с. 141]. *Вони теж зрозуміли, що зрадлива фортуна підсунула мені замість бойової гранати «тухле яйце», й, оговтавшись від переляку, зайшлися божевільним реготом* [с. 389]. Конструкції зі сполучником *що* складають у романі В. Шкляра абсолютну більшість, такі речення є продуктивними та типовими.

На відміну від сполучника *що*, у ролі сполучного засобу лише в декількох конструкціях функціонує сполучне слово **що** (у 4 реченнях): *Знаєш, Крісе, **що** таке щастя?* [с. 291]. *Але я не знала, **що** з нами далі буде* [с. 268]. *Ви ж, мабуть, чули, **що** сталося з чортовим Черпаком?* [с. 320]. *Ви знаєте, **що** я маю на увазі* [с. 64]. У цих реченнях підрядна з'ясувальна частина конкретизує дієслівний присудок у головній частині. Усі підрядні частини знаходяться в постпозиції до головної.

Для поєднання предикативних частин у складнопідрядних з'ясувальних реченнях автор доволі часто використовує сполучник **щоб (аби)** (7 %). Через це підрядні частини набувають відтінку бажаності, спонукальності. Можемо виділити такі основні семантичні групи опорних слів головної частини:

- слова зі значенням прохання: *Тоді малий підступив до Михасі й **попросив**, щоб вона лишалася з ними жити [с. 248]. Трохи згодом Броз **попросив** Вербу, аби той подав свій сигнал [с. 381];*

- слова зі значенням наказу: *Через півгодини Клим повернувся й **наказав**, аби з ним ішов Жук [с. 95];*

- слова зі значенням прагнення, бажання (найбільш уживані): *Мушу йти і **хочу**, щоб ти усміхнулася мені на прощання [с. 211]. Ми **хочемо**, щоб ви не поневірилися по чужих кутках, а розпочали нормальне життя [с. 261].*

Також автор використовує більш нейтральні слова, які роз'яснює підрядна з'ясувальна частина (опорні слова *домовитися, показувати, попереджувати, казати*), наприклад: *А поки що він **домовиться** з міліцією, щоб мене відпустили [с. 64]. Навіть в останній момент вона намагалася **попередити** сестру Стодолі Марію, аби та швидше втікала до УМГБ в Тернопіль [с. 305]. Підрядна з'ясувальна частина набуває відтінку бажаного за умови використання в ній сполучника *щоб*.*

Переважно підрядна частина конкретизує слова, які виконують в головній частині синтаксичну роль дієслівного присудка, що помічаємо у вищенаведених прикладах. Проте є поодинокі конструкції, у яких підрядна з'ясувальна частина приєднується до:

- опорного слова-займенника в ролі додатка (*Замість **того**, щоб відразу показати мені таку цінну знахідку, він вихвалявся своєю кмітливістю [с. 244];*

- опорного слова – дієслова у безособовій формі (***Хотілося**, щоб Клим упізнав його і злякався [с. 325];*

- відокремленої обставини, вираженої дієприслівником (*Ось чому ми з Міськом і Соколом так старанно облаштовували цю новеньку криївку, **дбаючи**, аби про неї більше ніхто не довідався [с. 83]).*

Усі підрядні з'ясувальні частини стоять у постпозиції до головної.

Також підрядні з'ясувальні частини приєднуються до головної за допомогою сполучного слова **як**. Такі конструкції не є дуже продуктивними в досліджуваному матеріалі, спостерігаються у 35 реченнях (8%). На цей

сполучний засіб падає логічний наголос, у підрядній частині сполучне слово виступає в ролі обставини.

У більшості аналізованих синтаксичних моделей підрядні частини роз'яснюють опорне слово *бачити*: *В остатню мить **побачив**, як він зняв з голови свій великий кашкет – чи Стодоли, чи Сума, махнув мені й розтанув у тумані* [с. 343]. *Я чекав на Стефу біля великої, мов арена, клумби, і невдовзі **побачив**, як вона перебігає скверик* [с. 112]. До того ж, у всіх випадках підрядні з'ясувальні частини є у постпозиції відносно головної.

У всіх конструкціях підрядна з'ясувальна частина деталізує опорні слова, які функціонують у головній частині як присудки (дієслівні, складені дієслівні): *Я сів на лаву, висипав з целофану перед ним гостинці й **дивився, як** Кріс полуднує* [с. 394]. *Я краєм ока **поглядав, як** Сірко ладує наплічник* [с. 362]. Простежуємо, що, використовуючи сполучне слово *як* у ролі сполучного засобу, В. Шкляр наголошує не на самому факті здійснення дії, а на тому, як саме вона відбувається.

Сполучник **чи** (3 %) як засіб зв'язку двох предикативних частин передає відтінок сумніву. Такі речення становлять незначну кількість у системі всіх речень, що їх використовує В. Шкляр у романі «Троща».

Найчастіше опорними словами, при яких функціонує підрядна з'ясувальна частина зі сполучником *чи* є слово *питати*: *Вирішив **запитати** в небіжчиків, **чи** хтось із них бачив таку смерть, як я?* [с. 36]. *На цьому місці Михася могла б **запитати, чи** пам'ятаю я той день* [с. 192].

Сполучне слово **хто** (спостерігаємо в 9 реченнях) при підрядній з'ясувальній частині акцентує увагу на суб'єкті дії в цих конструкціях: *Ти не знаєш, **хто** Міськова дівчина?* [с. 182]. *Треба дізнатися, **хто** саме застрілив Стодолю* [с. 230]. Бачимо, що в обох реченнях автор вказує на мету пізнання, з'ясування.

Також В. Шкляр використовує опорне слово на позначення прямого запитання: *На мій стук він виглянув у вікно і, **не питаючи, хто там**, відчинив сінешні двері* [с. 339]. До того ж, в аналізованих конструкціях слово *хто* має

значення отримання або ж передачі інформації. Зауважуємо, що коло опорних слів, при яких автор використовує цей сполучний засіб доволі вузьке.

У досліджуваному матеріалі сполучні слова **де**, **куди**, **звідки** є неосновними засобами зв'язку в підрядних з'ясувальних частинах. Від основного з'ясувального сполучника *що* вони відрізняються більшою конкретністю значення.

Підрядні з'ясувальні частини, у яких функціонують ці сполучні засоби, набувають просторового відтінку, вказуючи на місце або напрямок: *Я перекажу, де мене знайти, через Василеву сестру Марійку або через дружину Гака* [с. 271]. *Не питають, куди ти ходиш?* [с. 137] *Я навіть не міг пояснити Стефі, звідкіля в чоловіка така любов до солодкої кави* [с. 34].

У реченнях, предикативні частини якого поєднані сполучними словами *де*, *куди*, *звідки*, вираженими прислівниками, збережено значення питання, яке є непрямим. В. Шкляр не дуже активно використовує такі сполучні засоби, проте за умови їх використання автор надає підрядним з'ясувальним частинам значення просторовості.

Поряд з іншими сполучними засобами у «Троці» використано сполучне слово **скільки**. Налічуємо усього 4 складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною, у яких функціонує цей сполучний засіб.

Усі такі синтаксичні конструкції містять вказівку на міру: *А ти знаєш, скільки більшовики мають місцевих агентів?* [с. 105] *Бо знають, скільки нас було і скільки лишилося* [с. 57]. *Знаєш, скільки їх нині в Організації?* [с. 105]. *Я не уявляв, скільки то коштує, але тільки всміхнувся* [с. 302]. Речення, предикативні частини якого поєднані сполучним словом *скільки*, становлять незначну кількість у романі «Троця».

Займенниковий прислівник **чому**, **чого** (3 %) також вжито в досліджуваних конструкціях як сполучний засіб, що приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної.

Так, сполучні слова *чому*, *чого* вносять причинове забарвлення у значення з'ясувальної підрядної частини: *Краєм ока я помітив у тій вузькій проїмі*

знайомого носа під щурячими очима і здогадався, **чому** лишили відхилені двері [с. 391]. Але ж ти, подруго Вербо, знаєш, **чого** я до тебе прийшов [с. 232].

Поряд з іншими сполучними засобами у творі В. Шкляра функціонує сполучне слово **коли** (у 4 реченнях). При цьому з'ясувальні структури набувають значення часового відтінку: *Місько мав вивідати, коли та яким зв'язком переходитиме понад Стрипою провідник Буревій* [с. 107]. *У цей час у куцах біля господарства Рогальського лежатимемо ми вдвох із Сірком і будемо пантрувати, коли Місько вийде назустріч Стодолі* [с. 160].

З'ясувальні підрядні частини зі сполучним словом **який** (у 4 реченнях) містять вказівку на якість предмета (*Підполковник Хорсун запитав у Стодолі, яке в Міська псевдо* [с. 130]. *Подивися, якою ти стала* [с. 222]) або ж на порядок вибору предметів (*Я знов повернувся в очерет і тепер думав, у яку шпарину забитися* [с. 53]). Сполучне слово **який** В. Шкляр рідко використовує для поєднання предикативних частин.

В. Шкляр як засіб зв'язку двох предикативних частин використовує сполучне слово **поки** (у 4 синтаксичних конструкціях), яке належить до засобів вираження периферійних з'ясувальних значень.

«Об'єктно-часові семантико-синтаксичні відношення виникають у складнопідрядних реченнях із опорними дієсловами внутрішнього стану, почуття, дієсловами сподівання, віри, подиву, стійкими сполуками з такими самими значеннями, які своїми валентними характеристиками передбачають об'єктного поширювача, та сполучними словами коли, доки, допоки – виразниками часового значення»⁵⁰.

Автор використовує сполучне слово *поки*, тим самим характеризуючи суб'єкт з'ясувальної частини з боку психічних відповідей на той чи інший чинник, також автор вказує на емоційно-вольовий стан цього суб'єкта.

Простежили, що завжди в таких реченнях опорним словом є присудок (*чекати*). Цей присудок у підрядній частині виражений дієсловом із значенням

⁵⁰ Христіанінова Р. О. Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 213.

вольового стану, тому підрядна конструкція набуває додаткового часового значення, що зумовлено семантикою сполучного слова *поки*: *Заиморгував петлю у винуватця на шиї, потім закидав його, як лантуха, за спину через праве плече і чекав, поки тіло ослабне й перестануть тріпатись ноги* [с. 118]. *П'яніючи і хитаючись від терпкого березневого повітря, ми підтримували один одного попід руки й довго чекали, поки зможемо перейти до нового місця постою* [с. 83].

Дослідивши функціонування складнопідрядних речень із підрядною з'ясувальною частиною в романі В. Шкляра, можемо зробити висновок, що це найчастіше вживані конструкції серед аналізованих складнопідрядних елементарних конструкцій. У «Трощі» підрядні з'ясувальні частини можна охарактеризувати як синтаксичні моделі із доволі проникною сферою семантики, підрядні частини багаті на різноманітні відтінки. Сполучник *що* є основним засобом поєднання з'ясувальної конструкції з головною, проте автор використовує й інші сполучні засоби, різні за семантикою. Підрядні з'ясувальні частини майже завжди знаходяться в постпозиції до головної.

2.3. Складнопідрядні двокомпонентні речення з підрядними обставинними частинами

При дослідженні особливостей функціонування складнопідрядних речень у романі «Троща» В. Шкляра було здійснено безпосередній аналіз складних речень обставинної семантики. Загалом виділяємо 390 складнопідрядних речень із підрядними обставинними, що є другими за частотністю вживання після складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними. Цей тип конструкцій становить 38 % від аналізованих складнопідрядних двокомпонентних моделей.

У художньому стилі широко використовують підрядні обставинні речення. Це можна пояснити основним завданням письменника зображувати події, явища, персонажів у їх конкретно-індивідуальній та неповторній формі, створюючи своєрідний аналог дійсності. Саме тому подію, яку описують у

художньому стилі, супроводжує розгорнута в підрядне речення характеристика часу дії та способу, причини, умови тощо. Характеристику дії подають у простому реченні різними обставинами, проте, розгорнута в підрядне обставинне речення, вона стає детальнішою, конкретнішою і разом із тим більш «видима» для читача⁵¹.

Роман «Троща» В. Шкляра багатий на складнопідрядні речення з підрядною частиною умови. Цей тип обставинних речень вжито 77 разів (20 % серед усіх складнопідрядних речень з підрядними обставинної семантики).

У таких конструкціях підрядна частина вказує на умову, від виконання якої залежить втілення дії, про яку йде мова в головній частині. Здебільшого для оформлення зв'язку в таких реченнях автор використовує сполучники *якщо, якби*, рідше – сполучник *коли*, спорадично – сполучник *як*.

Підрядні частини умови мають властивість виражати додаткові значеннєві відтінки. У творі виділяємо дві основні групи конструкцій із семантико-синтаксичними відношеннями, поділ на які залежить від наявності або ж відсутності додаткових смислових значень.

Першу групу становлять структури, у яких підрядна частина мети функціонує без супровідних значень. У підрядній частині спостерігаємо чіткість у вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень: *Якщо хтось відмовляється зробити якусь роботу, то її мусить виконати хто-небудь інший* [с. 64]. *Якби в мене було не камінне серце, я би його обняв* [с. 364].

В. Шкляр, вибудовуючи речення з підрядними реальної умови, у головній частині вживає слова дійсного способу (перше речення), якщо ж підрядна частина вказує на ірреальну, можливу умову, то присудки в головній і підрядній частині виражені формами умовного способу дієслів, а при сполучних засобах функціонує частка *б, би*.

Іншу групу становлять речення з умовно-часовими семантико-синтаксичними відношеннями. Підрядні частини таких конструкцій, крім

⁵¹ Лучик О. І. Особливості вживання складнопідрядних речень у авторському дискурсі сучасних німецьких авторів / О. І. Лучик // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 46. – С. 109.

умовного, містить додаткове значення часу: *Коли стільки закривавлених трупів, тоді що завгодно може привидітись* [с. 103].

Як зазначалось, В. Шкляр для оформлення зв'язку між предикативними частинами використовує також сполучник *як*. Помітно, що у таких реченнях підрядна частина стоїть перед головною: *Як не поїдеш зі мною, то що тут будеш робити?* [с. 222]. *Як же ти жив би зі мною, якби взяв силою?* [с. 211].

Загалом, у аналізованих реченнях виділяємо достатню кількість прикладів, коли підрядне речення знаходиться у препозиції до головної, рідше трапляються випадки інтерпозиційності залежної частини: *Тоді, якщо ви не проти, давайте поговоримо* [с. 261].

Характерним для складнопідрядних речень із підрядною частиною умови є частотність вживання кореляційного *то*: *А якщо так, то получите!* [с. 167] *А коли ви заходите на чиєсь подвір'я, в яку позу він стає?* [с. 165]

У аналізованому матеріалі виявлено конструкції з підрядною частиною місця, що становить 3 % від усіх виділених складнопідрядних обставинних. Найчастіше засобом зв'язку в реченнях із підрядною частиною місця є сполучне слово-прислівник *де*, зрідка – слово *куди*.

Ці формально-синтаксичні показники зв'язку означають, що підрядна частина характеризує місце (*де*) чи напрямок (*куди*) дії, про яку йдеться в головному реченні.

В. Шкляр найчастіше використовує співвідносний корелятивний прислівник *там*, із яким поєднується сполучне слово *де*: *Зібратися там, де нікому й на гадку не спаде нас шукати* [с. 374]. *Там, де ховалася раніше, теж маю дещо забрати* [с. 250].

Також на противагу сполучному слову *де* в головній частині автор використовує співвідносне слово *туди*: *Дуже хотілося повести його туди, де для мене готують найкращу каву* [с. 327]. *Я викинув в урну погаслу цигарку й пішов алеєю туди, де під чорним камінним вітрилом уже третій рік стояв на якорі мій колишній друг* [с. 403].

Поодиноким є випадок, коли опорним словом у складнопідрядному реченні з підрядною частиною місця виступає корелятивний прислівник *скрізь*: *Скрізь, де треба, я був* [с. 235]. У всіх наведених вище прикладах підрядні частини вказують на місце дії.

Окрім того, у досліджуваному матеріалі наявні також речення з підрядною частиною, яка вказує на напрям дії. У цих випадках підрядна частина поєднується з головною сполучним словом *куди*: *Я їй присягав і піду туди, куди вона скаже* [с. 363]. *Переходимо туди, куди ти нарядився* [с. 356].

Підрядні речення місця здебільшого стоять у постпозиції до головного, інколи – в інтерпозиції, розгортаючись безпосередньо після співвідносного слова: *Навіть там, де моя душа протестувала і не хотіла змиритися, логіка «579-го» була неспростовна* [с. 303].

Доволі часто В. Шкляр використовує речення, у яких підрядна частина вказує на час певної дії. Складносурядні речення з підрядними часу становлять 18 % від усіх складнопідрядних речень обставинної семантики.

Найтиповішим сполучним засобом, який В. Шкляр використовує для поєднання предикативних частин у складнопідрядному реченні з підрядною частиною часу, є сполучне слово *коли*. Цей сполучник виступає виразником таких часових відношень як одночасність дій, станів, процесів: *Його більшовики знайшли мертвого, коли переходили поле* [с. 255]. *Плюскіт весел почув Стодоля, коли йшов до води умиватися* [с. 20].

Нерідко з'ясувальні конструкції, які передають часові відношення, розкривають зміст співвідносного слова, яке в головній частині виконує синтаксичну функцію обставини часу: *Лише тоді, коли на хуторі начебто з'явиться провідник Буревій, Стодоля прийде увечері на Подорожчину* [с. 159]. *І саме тоді, коли я вже облюбивав собі це місце, десь на краю троці, ближче до Купчинців, здійнялася густа стрілянина* [с. 54].

Натрапляємо також на речення, у яких підрядна частина уточнює зміст обставини, вираженої в головній частині прислівником: *А потім, коли німці дали вам прикурити, ці люди вас ще й рятували* [с. 352].

Дуже часто підрядне речення стосується присудка головної частини: *Ви ж зустрічалися з ним, коли він був уже в нас?* [с. 263]. *Перед дорогою ми помолилися і вийшли з криївки, коли вже смеркло* [с. 364].

Фіксуємо поодинокі випадки, коли підрядна частина мети розгортає зміст головного речення, у якому головний член речення виражений безособовим дієсловом: *Уже **стемніло**, коли вони відійшли* [с. 95].

Спостерігаємо, що, окрім функції вираження значення одночасності дій, сполучне слово *коли* виступає виразником таких часових значень, як послідовність, інколи з відтінком наслідковості: *Коли вже ступив на поріг, почув її окрик* [с. 35]. *Коли я сказав про це Брозові, він скептично зморщив носа* [с. 132].

Поряд із сполучним словом *коли* у «Троці» В. Шкляра спорадично функціонує сполучник *як*. Переважно це речення, у яких дія, що відбувається в підрядній частині, перериває вже тривалу в часі дію головної частини, наприклад: *Не встиг вилізти, як побачив за кільканадцять метрів два сині кашкети* [с. 28]. *Та ми ще не встигли вибігти на суше, як від лісу в наш бік вдарили кулемети* [с. 26]. У цих реченнях у головній частині автор вживає заперечну частку *не*, чим зосереджує увагу на тому, що дія перервана.

Трапляється, що раптова, несподівана дія підрядної частини обриває також нетривалу в часі дію головної частини: *Колись ми вдвох зі Стодолею зайшли до них додому і тільки-но сіли до столу, як малий ухопив братів автомат, спритно його розбезпечив, шарпнув замок* [с. 242].

Проте сполучник *як* може бути синонімічним сполучному слову *коли*: *Тоді, як у криївці хрестили буками невинних жінок* [с. 267].

Ще одним сполучним засобом на позначення часових семантико-синтаксичних відносин є сполучне слово *поки*. Простежуємо, що конструкції зі сполучним словом *поки* автор використовує в реченнях, у яких передбачено, допоки буде тривати дія та за якої умови вона може бути перервана: *Водить його за носа, поки у слушний момент з вами зв'яжуться наші люди* [с. 123]. *Ходячи від столика до столика з простягнутою рукою, вони «домазували» собі*

по десять-двадцять копійок, **поки** не назбирували на порцію алкоголю [с. 32]. Регулярно В. Шкляр при сполучному слові *поки* використовує заперечну частку *не*: *Вони тут товктимуться, поки не знайдуть усіх* [с. 57].

За нашими спостереженнями, В. Шкляр активно використовує складнопідрядні речення з підрядною частиною причини (17 %). У таких реченнях із метою оформлення синтаксичного зв'язку письменник використовує сполучники *бо, адже, тому що, що*.

Найчастіше автор використовує спеціалізований сполучник *бо*. До того ж, В. Шкляр використовує як односуб'єктні, так і двосуб'єктні конструкції.

В односуб'єктних реченнях у головній та підрядній частинах позначено дію однієї особи: *Я нічого не відповів, бо вже заходив у гарячу пащу металоплавильної печі* [с. 76]. *Василь теж пішов до них, бо хотів жити* [с. 253]. У таких конструкціях спостерігаємо узгодженість у граматичних категоріях виду та часу двох предикативних частин.

Значно рідше письменник використовує двосуб'єктні речення, у яких дії головної та підрядної частин стосуються різних суб'єктів дії, в обох частинах функціонують різні підмети: *Він перевів погляд на Броза, тобто поволі повернув голову, бо риб'ячі очі у Змія не рухалися* [с. 119]. *Це підпілля називають збройним, бо кожен бандерівець постійно готовий до збройного опору* [с. 131].

Виявляємо, що в усіх реченнях з підрядною частиною причини, сполучним засобом у яких є сполучник **тому що**, наявна розчленованість цього сполучника. Так перший компонент *тому* виконує роль співвідносного вказівного слова в головній частині: *Засміявся **тому, що** мій пісний жарт для нього заледве не став доконаним фактом* [с. 323]. *Я згадав Стрийка, може, **тому, що** він працював на ГОСП* [с. 348].

Спорадично В. Шкляр використовує не типовий для складнопідрядних речень із підрядною частиною причини сполучний засіб – сполучник **що**: *Наше начальство раділо, **що** справжній патріот став на правильний шлях і зробить*

багато корисного для України [с. 268]. *Я тому й покликав тебе, що ти розумніший за інших* [с. 104].

За частотою вживання у «Троці» В. Шкляр нечасто використовує складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною (5 %). В аналізованих реченнях підрядна частина приєднується до головної порівняльними сполучниками *як, наче, якби, ніби, наче, мовби*. Такі речення мають розчленовану структуру, тобто обов'язковим є детермінантний зв'язок. Найпродуктивнішим засобом зв'язку є сполучники *як, наче*.

Виявляємо такі структурно-синтаксичні різновиди підрядних порівняльних конструкцій:

1. Підрядна порівняльна частина становить неповну двоскладну структуру з пропущеним підметом, який можемо визначити з головного речення. У таких реченнях суб'єкт є спільним для обох предикативних частин, наприклад: *Мою постіль хтось перекидав, перетрусив, наче шукав у збитій повинню купині цісарський скарб* [с. 60]. *Броз ще трохи постояв у темряві, ніби чогось не домовив* [с. 311]. Речень такого типу найбільше й для них характерний семантичний відтінок припущення, гіпотетичності. До того ж, підрядна частина завжди розташована після головної.

2. Підрядна порівняльна частина становить неповну двоскладну конструкцію з пропущеним присудком, який устанавлюємо з головної частини та який є спільним для обох предикативних частин: *Я хрумкав капусту, як зголомділий кінь конюшину* [с. 145]. *Місько подивився на мене, як вовк на сузір'я Великого Воза* [с. 156]. Такі підрядні конструкції завжди перебувають у постпозиції до головної.

3. Підрядна порівняльна частина становить повну двоскладну конструкцію. У такому випадку дії суб'єктів, різних для двох предикативних частин, зіставляються, наприклад: *Аж тут при березі пролунав такий гучний сплеск, наче хто вдарив праником по воді* [с. 12]. *Броз якось так чудно глянув на мене, наче я тримав у роті «дурачка»* [с. 374].

Для усіх аналізованих речень із підрядною порівняльною частиною спільним є те, що залежна частина за допомогою порівняння пояснює зміст головної частини.

У «Троці» В. Шкляра також функціонують складнопідрядні речення з підрядною частиною способу дії (2 %). Такі синтаксичні конструкції автор вживає найрідше.

Підрядна конструкція вказує на якість або ж спосіб дії, яка розвивається в головній частині. Найчастіше для поєднання двох предикативних частин В. Шкляр використовує сполучник *що*, рідше – сполучне слово *як*, сполучник *наче*.

Виділяємо такі дві семантичні групи підрядних частин способу дії:

1) конструкції, які є виразниками значення способу дії й розкривають зміст головного речення без образного зіставлення дій, без надання додаткових відтінків: *Можна зробити так, що ваш авторитет в Організації зростає* [с. 270]. *Ми одружимося так, що до певного часу навіть твоя мама не знатиме* [с. 210]. У всіх виділених реченнях цього типу головна частина містить співвідносне слово **так**, яке утворює зі сполучним засобом корелятивну групу: **так – що** (у наведених вище прикладах); **так – наче** (*А ви, друже Міську, і далі продовжуйте зустрічатися із Стодолею так, наче ви на правду є агентом* [с. 119]); **так – як** (*Третє – мертвий був зодягнутий так, як описував його Місько* [с. 238]). Натрапляємо на речення, у якому при співвідносному слові *так* вжито заперечну частку *не*: *Він відповів не так, як я сподівався* [с. 364];

2) конструкції, які, розкриваючи зміст головної частини, набувають відтінку наслідку: *Але потім Теодор так себе показав, що недовіра розвіялася* [с. 56]. *Ми можемо так зробити, що Безпека не тільки вас не чіпатиме, а й шануватиме* [с. 270].

Підрядні частини способу дії знаходяться в постпозиції відносно головного речення.

Поряд із підрядними конструкціями способу дії в аналізованому матеріалі виділяємо підрядні конструкції міри і ступеня (8 %). Такі синтаксичні моделі автор використовує доволі часто.

Для оформлення зв'язку в цих реченнях В. Шкляр використовує такі сполучні засоби: найчастіше – сполучник **що**, спорадично – сполучники **скільки, наче, щоб**.

Залежно від того, які змістові та граматичні відношення є між головною та підрядною частинами, виділяємо деякі групи підрядних речень зі значенням міри і ступеня.

Найчастіше використано підрядні конструкції, які, пояснюючи зміст головної частини, набувають відтінку наслідковості (*Москалі **так** заіржали, **що** загойдався важкий студебекер* [с. 390]). Головні частини у складнопідрядних реченнях із підрядними міри і ступеня мають:

- співвідносне слово *так* при дієслівному присудку (*Я **ще так** виправдаюся перед людьми, **що** будеш пишатися мною* [с. 222]);
- співвідносне слово *так* при складеному прислівниковому присудку (*Мені стало **так мультко, наче** в спину вперся дшмель Великого Вожа* [с. 143]);
- співвідносне слово *стільки* у складі прямого додатка (*За минулий день я почув про **стільки смертей, що** вже не відчував болю* [с. 84]);
- співвідносне слово *такий* при додатку (*Сірко подивився мені в очі з **такою довірою, що** моє кам'яне серце знов дало тріщину* [с. 363]. *Анна вирвала у нього «папашку» й дала **такого** запотиличника, **що** Влодко відлетів до порога* [с. 242]);
- співвідносне слово *такий* при підметі (*Нависала **така** чорна ніч, **що** я не бачив неба над головою* [с. 186]).

Незначною є кількість підрядних конструкцій, які разом із головною частиною характеризують дію як якісно однакові: *Візьмеш його **стільки, скільки** вмістять відведені тобі дні* [с. 140].

Також у досліджуваному матеріалі наявні речення, у яких підрядна частина міри і ступеня має відтінок мети. У такому реченні функціонує

сполучник *щоб*, якому відповідає співвідносне слово *настільки*: *Парнув короткою чергою в того спритника – настільки короткою, щоб її вистачило перерізати його навпіл* [с. 30].

В. Шкляр активно використовує складнопідрядні речення з підрядною частиною мети (16 %). У таких реченнях підрядна частина містить вказівку на те, якою є мета чи призначення того, про що йдеться в головній частині. Письменник послуговується такими засобами зв'язку для поєднання двох предикативних частин – найчастіше сполучниками *щоб*, *аби* та складеним сполучником *для того щоб*. У випадку розчленування сполучника *для того щоб* частина **для того** виконує функцію співвідносного слова в головній частині: *Сказати тільки для того, щоб згодом про це довідалися більшовики* [с. 273].

В аналізованому матеріалі виділяємо односуб'єктні та двосуб'єктні складнопідрядні речення з підрядними мети.

В односуб'єктних конструкціях дія й мета спроектовані на один і той самий суб'єкт, підмет головної частини стосується й підрядної: *Та вони там усі вмирають за вами і готові перестріляти один одного, аби домогтися свого* [с. 268]. У цьому випадку головна частина – двоскладне речення. Дуже часто головна частина є односкладним реченням: *Бігли вервечкою, не розсіюючись, щоб не шурхнути в багно* [с. 25].

В. Шкляр однаковою мірою послуговується структурами, у яких головна частина – двоскладне повне речення, та тими конструкціями, у яких головна частина є односкладним реченням. Натомість підрядні частини в таких реченнях завжди інфінітивні.

Для двосуб'єктних структур є характерним функціонування різних підметів у головній і підрядній частинах: *Він знов почав тиснути, щоб я розказала про Соню* [с. 282]. При цьому присудки в головній та підрядній конструкції виражені різними формами: у головній частині – складений дієслівний присудок, у підрядній – дієслівний.

Також натрапляємо на структури, у яких у головній та підрядній частинах наявні різні неозначено-особові, означено особові дієслова в ролі головних членів: *Підсилають когось, щоб затіяв бешкет, а винним роблять тебе* [с. 50].

У «Троці» наявні складнопідрядні речення з підрядною частиною мети, у яких головна частина містить слова зі значенням цілеспрямованого руху. Наприклад, В. Шкляр використовує таке власне цільове речення: *Поранений Стодоля упав, та потім звівся на ноги й **побіг** у протилежний від Міська бік, щоб вискочити з поля обстрілу* [с. 239].

У невластивих цільових реченнях, які використав автор, у підрядній частині деякою мірою знівельовано значення мети, натомість наголошено на необхідності підстави. У головній частині таких речень вжито слова *треба*, *мусити*: *Треба дочекатися слушної миті, щоб чкурнути звідси чимдалі* [с. 332]. *Мусить щось змінитися, аби ми жили разом* [с. 211].

Підрядні частини в таких реченнях переважно стоять у постпозиції до головної частини, проте є випадки, коли підрядна конструкція розташована перед головною (*Щоб перекинутися словом з капітаном, я вперше в житті наважився задиміти і взяв цигарку* [с. 403]) або знаходиться в інтерпозиції (*Насамкінець, щоб нам із Соколом закрутило в носі, Місько розстарався на патефон та кілька платівок* [с. 83]).

При здійсненні аналізу функціонування складнопідрядних конструкцій обставинної семантики з досліджуваного масиву виділяємо складнопідрядні речення з підрядними допусту (7 %). У таких реченнях дія головної частини стає реальною попри те, що дія підрядної частини її обмежує. Поєднання головної і підрядної частин здійснено завдяки авторському використанню сполучників *хоч*, *хоча*, *дарма що*.

У творі В. Шкляра підрядні допустові речення майже завжди виражають власне допустові семантико-синтаксичні відношення, без нашарування додаткових значень: *Ми з Крісом ще погуляли парком, хоч гуляти було незатишно* [с. 79]. *Чоловіцтво любило тут погомоніти душа в душу, дарма що*

ці задушевні розмови часто закінчувалися сварками, а то й жорстокими бійками [с. 32-33].

Фіксуємо речення, у якому підрядна конструкція має узагальнене значення та виражає посилену інтенсивність, вищий ступінь вияву, всупереч чому відбувається сказане в головній частині: *Хоч би хто там і в кого стріляв, я мусив бути готовим до всього, найперше — до погоні* [с. 331].

Отже, складнопідрядні речення обставинної семантики широко функціонують у «Троці» В. Шкляра. Найбільш частотними є складнопідрядні речення з підрядними мети, причини, умови та часу. Рідше автор використовує складнопідрядні конструкції з підрядними допусту, міри і ступеня та підрядні порівняльні. Натомість підрядні місця та способу дії характеризуються найменшою вживаністю. Активне функціонування таких типів синтаксичних структур можемо пояснити доповідною, а не описовою манерою автора.

РОЗДІЛ 3

СКЛАДНОПІДРЯДНІ БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ В. ШКЛЯРА

Необхідність комплексного дослідження багатокompонентних складнопідрядних речень у романі В. Шкляра «Троща» вмотивовано широтою їх функціонування в художньому мовленні письменника.

3.1. Складнопідрядні багатокompонентні речення з однорідною супідрядністю

За К. Шульжуком, складні речення з супідрядністю являють собою такий тип складнопідрядних речень з кількома підрядними, в якому всі підрядні речення стосуються головного, однаково чи по-різному пояснюють його в цілому або окремі його члени⁵².

При розгляді складнопідрядних багатокompонентних речень у художньому мовленні В. Шкляра з'ясували, що автор використовує складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, яка засвідчена в 7 % багатокompонентних складнопідрядних структур.

У реченнях із таким типом підпорядкування дві або більше підрядних конструкцій є одного виду й однаково пояснюють слово головної частини або однаково стосуються всього змісту головної частини. В аналізованому матеріалі спостерігаємо, що найтиповішими є трикомпонентні речення, у яких спочатку йде головне речення, а потім – блок підрядних.

Виділяємо трикомпонентні речення, у яких підрядні конструкції стоять у препозиції до головної частини та приєднуються до головної частини сполучниками:

⁵² Шульжук К. Ф. Складні речення з супідрядністю / К. Ф. Шульжук // Українське мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 69.

- речення містить дві підрядні з'ясувальні частини, кожна з яких приєднується до головного речення сполучником *чи*: *Адже Стодоля може потайки перевірити, чи він справді готується зустріти провідника, чи напускає туману* [с. 154];

- від головної частини залежать дві підрядні з'ясувальні частини, кожна з яких приєднується до головного речення сполучником *що*: *Зрадлива думка нашіптувала, що ці муки даремні, що я, грішний зухвалець, вирішив перехитрити саму смерть* [с. 53].

Набагато частіше В. Шкляр вживає трикомпонентні речення, підрядні частини яких знаходяться у постпозиції відносно головного речення та містять сполучні слова:

- означуване слово головного речення роз'яснюють дві підрядні означальні частини зі сполучним словом *коли*: *Минув той час, коли над Стрипою не було ворожих залог і засідок, коли ми спокійно переходили навіть мости у Семиківцях і Соснові* [с. 186];

- означуване слово головного речення роз'яснюють дві підрядні означальні частини зі сполучним словом *де*: *Нам добре запам'яталася минула зимівля в «мішку», де не можна було випростатися на повен зріст, де через нестачу кисню не запалювалися сірники* [с. 83];

- дві підрядні частини місця розкривають зміст обставини, вираженої у головній частині прислівником; кожна залежна частина має при собі сполучне слово *де*: *Може, зовсім далеко, де її ніхто не впізнає, де вона матиме інше ім'я – не Михайлина-Софія, не Черешня-Волошка, а зовсім інше, чуже ім'я, чужий документ, чужу біографію і легенду* [с. 272];

Часто В. Шкляр використовує речення, яке складається з трьох компонентів і містить дві однорідні підрядні частини, при кожній із яких засобом зв'язку з головною частиною функціонує сполучне слово. При цьому ці залежні конструкції містять між собою сурядний сполучник і розташовуються після головного речення:

- однорідні з'ясувальні частини приєднуються до головного речення сполучними словами *як, що*: *Взявши Влодка за руку, повів його через Степок своїм маршрутом, ще не знаючи, як мені діяти далі і що робити з цим хлопцем* [с. 333];

- зміст опорного слова головної частини розкривають дві однорідні з'ясувальні підрядні частини, при яких функціонує сполучне слово *хто* у називному та родовому відмінках: *Не знаю, хто йому снився і кого він кляв* [с. 88];

- зміст опорного слова головної частини розкривають дві однорідні з'ясувальні підрядні частини, при яких функціонують сполучні слова *як, що*: *Не знаю, як я ще володав ногами і що мною рухало далі* [с. 53].

Значну кількість серед трикомпонентних речень з однорідною супідрядністю становлять конструкції, у яких одна з підрядних частин містить при собі сполучник чи сполучне слово, а при іншій – сполучний засіб опущено. До того ж, ці підрядні частини також поєднані між собою сурядними сполучниками *і, й* та стоять після головного речення:

- означуваного слова головної частини стосуються дві однорідні означальні частини, при першій з яких функціонує сполучне слово *де*, при іншій – цей сполучник не використано: *Зручне місце я знайшов на ближній до в'їзної брами алеї, де й пам'ятники були добротніші – таки з каменю, не з бетону, і лави міцніші, не трухлі* [с. 7];

- головного речення стосуються однорідні підрядні частини часу, так засобом зв'язку головної і першої підрядної частини є сполучне слово *коли*, інша підрядна частина не містить цього слова: *Моя друга весна в цьому місті настала пізньої осені, коли дерева скинули з себе листя і холодні колючі вітри розносили його вулицями разом зі сміттям та тилугою* [с. 291]. *У Михасі ледве не стало серце, коли він підійшов ближче і вона впізнала Стодолю* [с. 199];

- дві підрядні з'ясувальні частини, при першій з яких функціонує сполучник *що*, конкретизують зміст дієслівного присудка головної частини:

Михася сказала, що тепер скрізь грязюка і нема на те ради [с. 259]. Сказав, що це його операція і вся відповідальність лежить на ньому [с. 264];

- зміст цілого головного речення розкривають однорідні підрядні частини місця, при першій підрядній частині функцію сполучного засобу виконує сполучник *бо*: *Я вчасно нацупив штани, бо знов заскрипіли двері й до стодоли зайшла Зонька [с. 74]. Це, звичайно, було по нервах, бо викликали мене зумисне в робочий час і доводилося «з поважної причини» пропускати зміну [с. 67].*

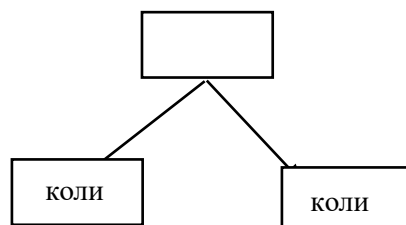
Спорадично автор використовує трикомпонентні речення, у яких одна з підрядних частин містить сполучник, інша – ні, при цьому підрядні конструкції поєднані між собою безсполучниковим зв'язком: *Сулима був стурбований тим, що операція провалилася, завдання не виконано [с. 178].*

Рідко у трикомпонентних конструкціях з однорідною супідрядністю, які використовує В. Шкляр, підрядні частини передують головній частині або розривають її: *Хоч би що я дописував до протоколу допиту Михайлини Стасів, які б пом'якшувальні обставини не шукав, за суворими законами Організації вона підлягала знищенню [с. 227]. Тому, коли облавники знов пішли у цей бік, коли я почув недалеко крики та постріли, то вже не залазив по шию в багнюку, не зодягав на голову гніздо, а тільки перевернувся долічерева і далі лежав на своєму острівцеві [с. 57].*

коли?

[... , (коли ...), (коли ...), ...].

У першому реченні у препозиції до головної частини знаходяться однорідні підрядні частини допусту, сполучення яких із головною частиною відбувається завдяки функціонуванню сполучника *хоч* та сполучного слова

який у формі множини. У другому реченні головну частину розділяють однорідні підрядні частини часу. Засобом зв'язку предикативних частин тут виступає сполучне слово *коли*.

Незначною є кількість складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю, які мають чотирикомпонентну структуру. Такі речення майже завжди стоять після головної частини:

- зміст співвідносного слова головного речення деталізують однорідні з'ясувальні частини; зв'язок між головним реченням та підрядної частини, яка знаходиться безпосередньо після цієї головної частини, оформлюється за допомогою сполучника *що*, самі ж підрядні частини поєднані між собою безсполучниковим та сурядним сполучниковим зв'язком: *Вважала, що Організація слабка, знекровлена, кращі люди погинули і подальша боротьба в таких умовах безцільна* [с. 305].

- головний член речення, виражений у головній частині дієслівним присудком, конкретизують однорідні підрядні з'ясувальні частини; як засіб зв'язку з головним реченням використано сполучні слова *де*, натомість підрядні частини поєднані між собою безсполучниковим зв'язком: *Знаю, де ховається кущовий Кум, де Сулима, де є багато хто* [с. 128];

- зміст співвідносного слова головної частини розкривають однорідні підрядні з'ясувальні частини; при однорідних частинах функціонує сполучник *чи*, а підрядні частини поєднані між собою безсполучниковим зв'язком: *Ти ще питаєш, чи не загубив я гранату в цій катавасії, чи не вимочив її у багні, чи не відсиріли набої в ріжку?* [с. 42]

Наявний поодинокий випадок, коли три однорідні підрядні частини умови передують головному реченню та поєднуються між собою безсполучниковим та сполучниковим сурядним зв'язком: *А якщо все відбулося за планом, якщо Місько стріляв упритул і Стодоля впав, то де вони обидва пропали?* [с. 178]. При двох підрядних частинах функціонує сполучник *якщо*.

В. Шкляр, використовуючи в романі складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, досягає динамічності, розгорнутості думки. Таке

підпорядкування предикативних частин сприяє точнішому опису деталей, що стосуються однакових дій, осіб чи предметів.

3.2. Складнопідрядні багатокomпонентні речення з неоднорідною супідрядністю

В. Шкляр доволі активно використовує складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю. Частотність цих моделей становить 17 %. У таких структурах різнотипні підрядні конструкції пояснюють одне слово головної частини або ж головну частині в цілому, також підрядні частини будь-яких типів можуть пояснювати різні члени головної частини.

У романі «Троща» автор часто послуговується складнопідрядними реченнями з неоднорідною супідрядністю з таким порядком розміщення компонентів: підрядна частина – головне речення – підрядна частина.

При аналізі помічаємо, що найчастіше автор використовує конструкції, у яких перший підрядний компонент залежить від усього головного речення, другий підрядний компонент розкриває зміст, означає, деталізує конкретне слово головної частини, тобто має прислівний зв'язок. Таким чином, виділяємо наступні групи конструкцій за порядком розміщення компонентів:

- підрядна обставинна частина часу – головна частина – підрядна з'ясувальна частина: *Поки він витяг невдачу з багна, сюди збіглася ціла гурма шміраків подивитися, хто провалився* [с. 55]. Сполучними засобами при підрядній частині часу виступає сполучник *поки*, при підрядній з'ясувальній частині – сполучне слово *хто*;

- підрядна обставинна частина часу – головна частина – підрядна означальна частина: *Коли після зміни я повернувся до гуртожитку, на вході мене поманив пальцем «дядя Коля», що чергував за вахтерським столиком* [с. 312]. *Коли стемніло, Славко підступив до хати, де за освітленою фіранкою вечеряв Мілонький* [с. 285]. Підрядні частини часу приєднуються до головного речення за допомогою сполучного слова *коли*, засобом зв'язку

головного речення з підрядними означальними є сполучник *що* та сполучне слово *де*;

- підрядна частина умови – головна частина – підрядна означальна частина: *Якби той Болотов озирнувся, то побачив би за острівцем на болоті дуже цікаве гніздо, з якого прозирало двоє червоних, запалених очей* [с. 55]. *Якщо йти цією смужкою босоніж, промацуючи твердь, то втрапиш якраз на крихітний острівець, за яким теж починалося багно по шию* [с. 54]. Сполучним засобом для оформлення зв'язку підрядних частин умови з головним реченням є сполучники *якби*, *якщо*, для оформлення зв'язку підрядних означальних з головною частиною – сполучне слово *який* у знахідному та місцевому відмінках із прийменниками *з*, *за*;

- підрядна частина умови – головна частина – підрядна з'ясувальна частина: *Якби мені вдалося зв'язатися з провідником Лемешем, то я неодмінно мусила б йому повідомити, що Стодоля тимчасово перебуває у більшовиків, але нікого не видає* [с. 226]. *Коли світло фар било в наш бік, ми падали на землю й чекали, поки машина розвернеться* [с. 177]. Сполучники *якби*, *коли* з'єднують підрядні частини умови з головними реченнями, сполучники *що*, *поки* поєднують підрядні з'ясувальні та головні частини;

- підрядна частина причини – головна частина – з'ясувальна частина: *Бо як раптом дізнаються про мене, то скажуть, що ти вивідувала* [с. 222]. Автор використовує сполучник *бо* для поєднання підрядної частини причини з головним реченням та сполучник *що* для оформлення зв'язку між підрядною з'ясувальною та головною частинами.

Спорадично В. Шкляр вибудовує речення, у яких різнотипні підрядні частини поєднуються з головною частиною детермінантним зв'язком. Такі речення по-різному пояснюють головне речення:

- підрядна частина умови – головна частина – підрядна частина мети: *Якби в цій кривіці знайшовся «Мазепа», я б залюбки його перечитував, щоб почуватися поруч із Сірком* [с. 216]. Сполучними засобами тут виступають сполучники *якби*, *щоб*;

- підрядна частина умови – головна частина – підрядна частина часу: *Якби так, то більшовики раніше влаштували б засідку в кущах і почали б стріляти, коли ми підійшли до хутора* [с. 180]. Для оформлення зв'язку між предикативними частинами в реченні функціонують сполучник *якби*, сполучне слово *коли*.

Також доцільно виділити наступні різновиди конструкцій, зважаючи на характер синтаксичної віднесеності підрядних частин до окремих членів головної частини чи до головної частини в цілому.

Перший різновид становлять конструкції, у яких підрядні частини стосуються різних членів головної частини та є однovidовими:

- підрядні означальні конструкції стосуються двох різних слів, які в головному реченні виконують функцію обставини, вираженої прийменниково-іменниковим сполученням, та підмета: *Серед багатьох чудот у місті на Дніпрі, про які я вже казав, мене ще дивували тутешні кав'ярні, всі оті забігайлівки, «стікляшки», «хвилинки», яких було густо натикано по всіх мікрорайонах* [с. 32]. Засобом зв'язку тут виступає сполучне слово *який* у формі знахідного відмінка множини з прийменником *про* та без прийменника;

- підрядні з'ясувальні частини стосуються різних однорідних присудків: *Михася була певна, що прийшли по неї, і знала, який жереб її чекає* [с. 229]. *Отже, Гак через вікно побачив, як Марійку вели до сільради, і сказав, щоб її допровадили до хати Колісника* [с. 280]. Для оформлення зв'язку між предикативними частинами речень такого типу письменник використовує сполучники *що, щоб, аби, як* та сполучні слова *який, хто, як, куди*;

- підрядні частини мети стосуються різних однорідних присудків головної частини, до якої приєднуються сполучними словами *аби, щоб*: *Наплакавшись, вона накрила обличчя Стодолі хустиною і попросила Маркіяна Павука наглядати за вбитим, аби його не розтягла звірина, і побігла шукати фіру, щоб забрати брата й поховати на цвинтарі* [с. 236].

Другий різновид становлять конструкції, які стосуються різних членів головної частини та є різновидовими. У цих реченнях найчастотнішими є такі поєднання підрядних частин із наступною послідовністю їх розташування:

- означальні – з'ясувальні: *Павук перейняв їздового, котрий фірою віз бідони на молочарню до Соснова через Раковець, і попросив переказати комусь із Мандзюків, щоб забрали вбитого Славка [с. 236]. Я заціпенів і лишень за якусь хвилю, коли почув пташиний крик, зрозумів, що з-під моїх ніг випурхнула сполохана водяна курочка [с. 41].* Найчастіше для оформлення зв'язку між частинами таких речень використано сполучні слова *котрий, коли, який, де* та сполучники *що, чого, щоб*;

- з'ясувальні – означальні: *Покрутив у руках німецький ліхтарик «Daïton», перевірів, чи світить, і сховав його в кишеню кужайки, що висіла на вішаку [с. 378]. Я вирішив, що маю право на ризик, і пішов із Сірком до нашої криївки, яку оберігали колючі зарості чортотолоху [с. 181-182].* Як засоби зв'язку в таких реченнях функціонують сполучники *що, чи* та сполучні слова *що, який, коли*;

- з'ясувальні – міри і ступеня вияву ознаки дії: *Я зоглядівся, що не попрощався з нею по-людському, зняв з голови мазепинку і так ревно замахав, що Васюта здивовано зиркнув на мене через плече [с. 342].* Для поєднання предикативних частин використано сполучник *що*.

Виділяємо невелику кількість речень із такою послідовністю неоднорідних підрядних частин, які стосуються різних слів головного речення:

- підрядне мети – підрядне з'ясувальне (*Мені знов треба було рухатися, щоб зігрітися, а заодно розвідати, що діється навколо [с. 44]*);

- підрядне з'ясувальне – підрядне мети (*Замість того, щоб поїхати до гуртожитку, вирішив заглянути в одну теплу місцину, щоб не сказати в гарячу точку [с. 65]*);

- підрядне означальне – підрядне означальне (*На тому місці, де ще недавно відлунило оксамитне «чік-віть» сича, озвався такий гучний голос, що ми всі заціпеніли [с. 383]*).

Значний відсоток у романі В. Шкляра займають речення з неоднорідною супідрядністю, у яких підрядні компоненти розміщені так: головна частина – підрядна конструкція – головна частина – підрядна конструкція (*Підполковник Хорсун, побачивши, що Місько не твердо стоїть на ногах, наказав, аби його довели до Багатківського лісу, і знов побажав на прощання «ні пуху ні пера»* [с. 155]). Зазвичай дві підрядні частини переривають головне речення, яке становить своєрідне «обрамлення». Переважно в таких реченнях функціонують неоднорідні підрядні з'ясувальні частини, які залежать від різних присудків.

Помітною є тенденція, коли різночленні неоднорідні конструкції, стосуючись однорідних членів головної частини, є одновидовими. Як уже зазначалось, найтиповішими є одновидові супідрядні конструкції, які стосуються однорідних присудків. Проте спорадично автор вибудовує речення таким чином, що супідрядні одновидові частини співвіднесені з однорідними обставинами: *Певний час я навіть не мав де переночувати і влаштував свій нічліг то на вокзалі, де мене швидко запам'ятала міліція, то в якихось закопелках старих будинків під сходами чи на горіщі, то у віддалених закутках парків – майже по-партизанському, на купі опалого листя, яке пахло осіннім лісом* [с. 21-22]. Тут однорідні обставини виражені прийменниково-іменниковими сполученнями, від них залежать неоднорідні супідрядні означальні частини.

Отже, В. Шкляр вдвічі частіше використовує багатокomпонентні речення з неоднорідною супідрядністю порівняно з однорідною, що, на нашу думку, зумовлено бажанням автора подати більше нової різносторонньої інформації в межах однієї синтаксичної одиниці.

3.3. Складнопідрядні багатокomпонентні речення з послідовною підрядністю

У романі «Троща» спостерігаємо структури, до складу яких входять підрядні частини з послідовною супідрядністю. Такі синтаксичні моделі

кількісно домінують і становлять становить 66 % від загальної кількості складнопідрядних багатокomпонентних речень із супідрядністю.

Структури з таким типом підпорядкування мають специфіку своєї будови: від головної частини безпосередньо залежить тільки одна підрядна частина, яка, у свою чергу, є головним реченням стосовно підрядного другого ступеня. «У мінімальній, трикомпонентній, конструкції наявні два організуючі центри: абсолютно незалежне головне речення і підрядне першого ступеня підпорядкування, що поєднує в собі одночасно ознаки і підрядного, і головного речення»⁵³.

Найчастотнішими за кількістю використання є речення тричленної структури із двоступеневою підрядністю, рідше автор використовує чотирикомпонентні речення, спорадично – п'ятикомпонентні.

Виділяємо такі різновиди складнопідрядних з послідовною підрядністю залежно від місця розташування головних та підрядних компонентів.

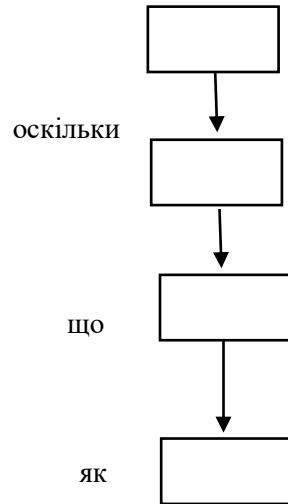
1. Найтипівішими є конструкції, у яких на початку розташована головна частина, за нею – підрядне першого ступеня, від якого залежить підрядне другого ступеня. Наприклад, до цього типу конструкцій відносимо речення з такою послідовністю розташування головної та підрядних частин:

- головна частина – підрядне допусту першого ступеня зі сполучником *хоча* – підрядне порівняльне другого ступеня зі сполучником *наче*: *Але він не перечив, був у доброму гуморі, хоча в холодному місячному світлі його лице видавалося блідим, наче на нього осів іній* [с. 382];

- головна частина – підрядне причини першого ступеня зі сполучником *оскільки* – підрядне з'ясувальне другого ступеня зі сполучником *що* – підрядне з'ясувальне третього ступеня зі сполучником *як*: *Використання її в Тернополі як нашого агента підлягає сумніву, оскільки вона не зреклася зрадника Стодолі, постійно зізнавалася, що кохала його навіть після того, як він перекинувся до ворога* [с. 305].

⁵³ Лучик О. І. Особливості вживання складнопідрядних речень у авторському дискурсі сучасних німецьких авторів / О. І. Лучик // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 46. – С. С. 46.

з якої причини? в чому? після чого?
 [...] , оскільки (... зізнавалася), що (...того), як (...).

2. Менш продуктивними є моделі, у яких головне речення міститься в кінці конструкції, а йому передують усі підрядні частини, наприклад:

- підрядне умови першого ступеня зі сполучником *якщо* – підрядне означальне другого ступеня зі сполучником *що* – головна частина: *Якщо пристати на думку, що Місько перекинувся до більшовиків, то як нам повертатися до своєї кривіжки?* [с. 179];

- підрядне умови першого ступеня зі сполучником *якщо* – підрядне з'ясувальне другого ступеня зі сполучником *що* – підрядне часу третього ступеня зі сполучником *допоки* – головна частина: *Якщо Стодоля запевнив Міська, що тут ні з кого волосина не впаде, допоки він живий, то чому б не скористатися такою благодаттю* [с. 142].

3. У «Трощі» функціонує кілька речень, у яких підрядні одного ступеня переривають підрядні іншого ступеня, а головна частина передує цим підрядним. До цього різновиду конструкцій зараховуємо такі речення:

- головна частина – підрядне причини першого ступеня зі сполучником *бо*, перерване підрядним часу другого ступеня зі сполучним словом *коли*:

Схоже було на те, бо, коли я запросив Стефу до «Еврики» на серйозну розмову і хотів замовити для неї келишок червоного вина, Стефа відмовилася [с. 371];

- головна частина – підрядне з'ясувальне першого ступеня зі сполучником *що*, перерване умови другого ступеня зі сполучником *коли*: *Броз поблажливо всміхнувся на моє м'якосердя і сказав, що, коли це не буде доведено, ми зробимо об'єктивні висновки і знімемо звинувачення [с. 189].*

4. Виділяємо дві конструкції з комплексною підрядністю. У таких реченнях спостерігаємо збіг сполучних засобів і таку послідовність розташування головної та залежних частин:

- головна частина – комплекс підрядного з'ясувального першого ступеня та підрядного умови другого ступеня зі збігом сполучних засобів *що коли*: *Місько сказав йому, що коли хтось захоче це зробити, то викличе підозру і зіпсує всю справу [с. 159];*

- головна частина – комплекс підрядного означального першого ступеня та підрядного умови другого ступеня зі збігом сполучних засобів *що якби*: *Майнула зухвала думка, що якби пайдьошник був сам, то можна було б ухопити його за ногу і втопити в цій калабані [с. 29].*

У таких реченнях підрядне другого ступеня випереджує підрядне першого ступеня. Збіг сполучників спостерігаємо безпосередньо після головної частини.

Класифікуючи складнопідрядні речення з послідовною підрядністю також беремо до уваги особливості зв'язку між предикативними частинами. Таким чином, виділяємо речення, у яких зв'язок між компонентами оформлюють:

- тільки сполучники: *Сказав, що я влип у неприємну історію, бо нині за злісне хуліганство п'ятнадцять діб не дають [с. 63]. Там вирувало таке полум'я, що мені спершу здалося, ніби горить ліс [с. 179];*

- тільки сполучні слова: *Тепер я зрозумів, хто був п'ятим у кривці, де загинули провідник Шах, його секретарка Оля та двоє охоронців [с. 85]. Усе*

зрозумів, коли, відробивши зміну, зайшов до роздягальні й побачив на столі, де чоловіцтво переважно різалося в доміно, обласну партійну газету [с. 76];

- сполучники та сполучні слова: *Свердлов запитав, чи не може вона підказати, де нині перебуває Соня* [с. 281]. *Послід сказав, що то було б зовсім негарно для Михасі, адже всі знають, ким вона йому доводиться* [с. 197].

В. Шкляр активно послуговується усіма трьома способами оформлення зв'язку між предикативними частинами.

У романі функціонує доволі велика кількість багатоконпонентних складнопідрядних речень з одновидовими послідовними супідрядними компонентами. Переважно це моделі з двоступеневою з'ясувальною, рідше означальною підрядністю: *Мені здалося, що я чую, як вони дихають* [с. 41]. *Холодний вітер доносив до парку заливистий голос із гучномовця, який перелічував ударні бригади, що проходили перед центральною трибуною* [с. 79].

Проте набагато частіше автор використовує різновидові підрядні при оформленні складнопідрядних речень із послідовною супідрядністю: *Стодоля вирішив, що це сама доля так повелася з ним, адже, загинувши, він не дізнався б розгадки, яка його непокоїла* [с. 201].

Отже, спостерігаємо, що використання розглянутих синтаксичних структур допомагає авторові вибудувати логічну стрункність у висловлюванні. У такому разі текст не перенавантажений розлогими моделями, а зафіксовані складнопідрядні речення з послідовною супідрядністю функціонують як спосіб увиразнити, деталізувати, доповнити те, що хоче донести автор до читача. Найтиповіші конструкції із двоступеневою супідрядністю не розпорошують увагу читача, а навпаки мобілізують її.

3.4. Багатоконпонентні складнопідрядні речення з комбінованою підрядністю

Варто також детальніше зупинитись на особливостях функціонування складнопідрядних речень із комбінованою підрядністю у «Троці» В. Шкляра,

адже засвідчено 45 таких випадків (10 % серед багатокomпонентних складнопідрядних речень із кількома підрядними).

До складнопідрядних речень із комбінованою підрядністю належать структури, у яких по-різному поєднано однорідну й неоднорідну супідрядність та послідовну підрядність.

У розглянутому матеріалі виділяємо найбільшу кількість структур із неоднорідною підрядністю та послідовною супідрядністю. Виділяємо підгрупи цих конструкцій залежно від типу структури та особливостей підпорядкування супідрядних частин.

Першу підгрупу становлять структури, які складаються з чотирьох, рідко – з п'яти частин. Головній частині підпорядковані два супідрядні неоднорідні речення, при чому одне з них становить підрядне першого ступеня. Переважно В. Шкляр використовує чотирикомпонентні речення, у яких перший із неоднорідних компонентів передує головній частині, відповідно далі розгортається головна частина із залежним від неї другим із неоднорідних компонентів, який становить підрядне першого ступеня із залежним від нього підрядним другого ступеня, наприклад:

- підрядне часу – головна частина – підрядне з'ясувальне першого ступеня – підрядне причини другого ступеня: *Коли я витер хлібом рондель до блиску, Зонька сказала, що годі вже наминати, бо може статися скрут кишок* [с. 70]. Засобами зв'язку в цих конструкціях виступають сполучне слово *коли* та сполучники *що, бо*;

- підрядне умови – головна частина – підрядне з'ясувальне першого ступеня – підрядне означальне другого ступеня: *Якщо виходити здалеку, а в ово, то це теж було не останньою причиною того, що одного сльотавого вечора до двору таздині Оришки Паньківської, що сиділа на хуторі Морги, під'їхав студебекер з повним кузовом солдатів у червоних погонах і синіх кашкетах* [с. 258]. Зв'язок предикативних частин тут оформляють сполучники *якщо, що* та сполучне слово *що*;

- підрядне з'ясувальне – головна частина – підрядне причини першого ступеня – підрядне означальне другого ступеня: *Скільки душ відлетіло до пекла, не скажу, не бачив, бо чимдуж побіг з того місця, де мене вже закріпили* [с. 30]. Як засоби зв'язку автор використав сполучник *що* та сполучні слова *скільки, де*.

Також письменник, будуючи речення, які ми віднесли до цієї підгрупи, використовує підрядне мети, допусту, наслідку, міри і ступеня як підрядні частини першого чи другого ступеня

Спорадично автор використовує речення п'ятикомпонентної структури з ланкою триступеневого послідовного підпорядкування:

- підрядне часу – головна частина – підрядне означальне першого ступеня – підрядне з'ясувальне другого ступеня – підрядне означальне третього ступеня: *Як зійшов сніг, на початку квітня Сулима звільнив її від обов'язків машиністки і відпустив, узявши з Михасі слово, що вона не скаже Стодолі, де є криївка, в якій вони зимували* [с. 198]. У реченні сполучні слова *як, що, де, який* у давальному відмінку з прийменником оформлюють зв'язок між предикативними частинами.

Наявні також структури, у яких підрядні частини, що становлять ланку двоступеневого послідовного підпорядкування, стоять у препозиції до головного речення. Наприклад, речення з таким розташуванням предикативних частин:

- підрядне мети першого ступеня – підрядне з'ясувальне другого ступеня – головна частина – підрядне з'ясувальне: *Щоб упевнитися, що все гаразд, я перейшов до господарчої кімнатки і побачив, що моя кулеша вже готова, розсипана на дві мисочки* [с. 214]. Засобами зв'язку в цьому реченні є сполучники *що, щоб*;

- підрядне умови першого ступеня – підрядне з'ясувальне другого ступеня – головна частина – підрядне з'ясувальне: *Якщо Сулима здогадався, що Стодоля мав пістоля, то з розповідей Міська я точно знав, що він носив при*

собі планишет [с. 244]. Засобами зв'язку в цьому реченні є сполучники *якщо, що*.

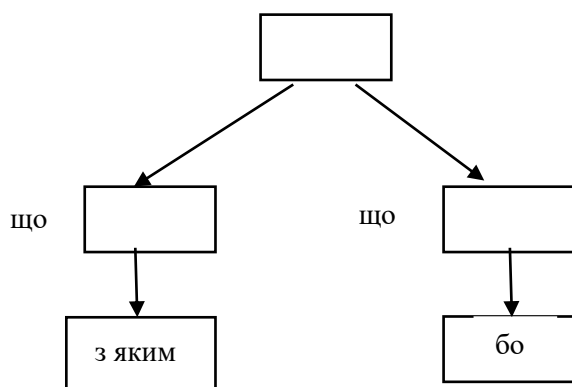
Виділяємо чотири- та п'ятикомпонентні конструкції, у яких одна з неоднорідних супідрядних частин перериває головне речення, після якого розгортається друга з неоднорідних супідрядних частин, що становить собою підрядне першого ступеня, наприклад:

- головна частина – підрядне з'ясувальне – головна частина – підрядне причини першого ступеня – підрядне місця другого ступеня: *Перед тим, як лягти спати, Михася попросила дозволу нагріти води, бо арештованим не годилося користуватися сірниками, тим більше там, де стояли бідони з нафтою* [с. 213]. Як засіб зв'язку між предикативними частинами використано сполучники *як, бо* та сполучне слово *де*;

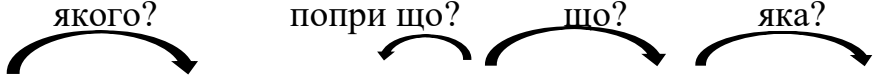
- головна частина – підрядне з'ясувальне – головна частина – підрядне причини першого ступеня – підрядне з'ясувальне другого ступеня – підрядне означальне третього ступеня: *Лише я один чув, як гостро пахне розколошканий полин, і далі міцно тримав малого, затискаючи йому рота, бо відчував, що ті двоє, котрі кинулися наздоганяти утеклого хлопця, прийшли сюди не самі* [с. 331]. У цьому реченні сполучники *бо, що* та сполучні слова *як, котрий* у називному відмінку множини функціонують як засоби зв'язку.

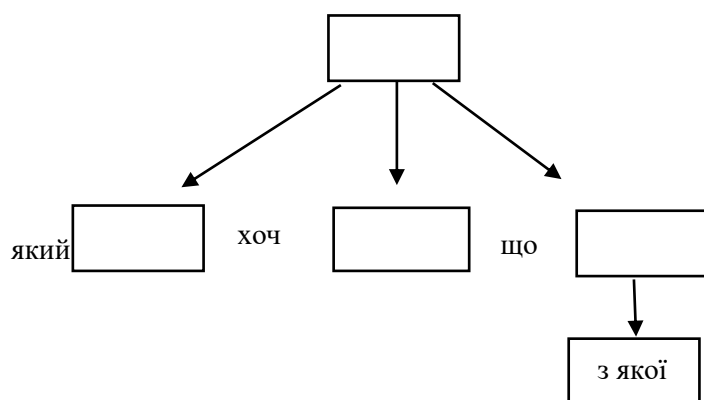
До другої підгрупи належить речення п'ятикомпонентної структури з двома ланками послідовного підпорядкування, які утворюють два неоднорідні компоненти: *Вона писала, що зустріла чоловіка, з яким щаслива, і легким натяком дала зрозуміти, що нам не варто листуватися, бо це може зашкодити їхнім дітям, тобто моїм небожатам* [с. 316].

[... писала, що (...чоловіка), (з яким...), ... дала зрозуміти], що (...), бо (...).

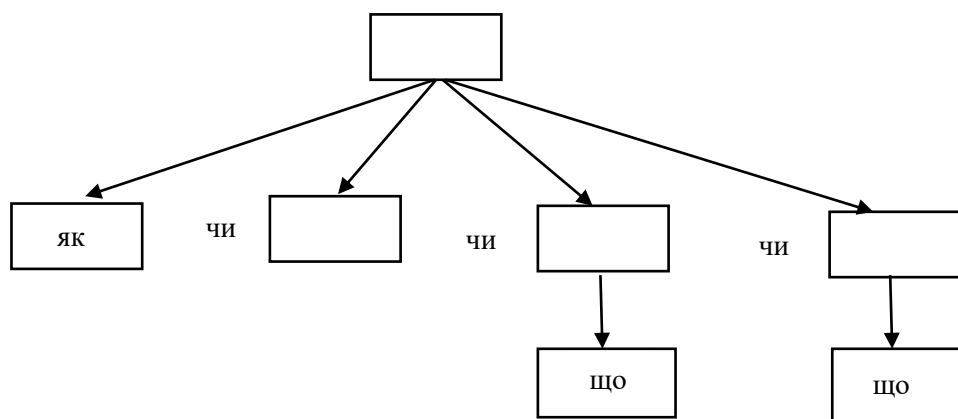
Третю підгрупу становлять речення, у яких від головної частини залежать три неоднорідні компоненти, один із яких утворює ланку з послідовною супідрядністю: *Михася знала, що ніколи не житиме з ними, але, щоб не образити Анну, сказала, що спершу їй треба повернутися додому в Божиків, бо давно не бачила своїх* [с. 249]. *Ступивши на центральну алею, ще звіддалік угледів чоловіка, який ішов мені назустріч, і, хоч я був у темних окулярах, відчув, що зараз мені відкриється чорна діра, з якої прозирне таємниця* [с. 402].

якого? попри що? що? яка?

 [... чоловіка, (який...), і, хоч (...) відчув], що (... діра), (з якої...).

Спостерігаємо, що головні речення стоять на початку всієї конструкції, при цьому підрядні частини його розривають.

В. Шкляр активно використовує складнопідрядні речення комбінованого типу з однорідною супідрядністю та послідовною підрядністю. У таких реченнях однорідна супідрядність може бути основною, послідована – допоміжною, і навпаки.

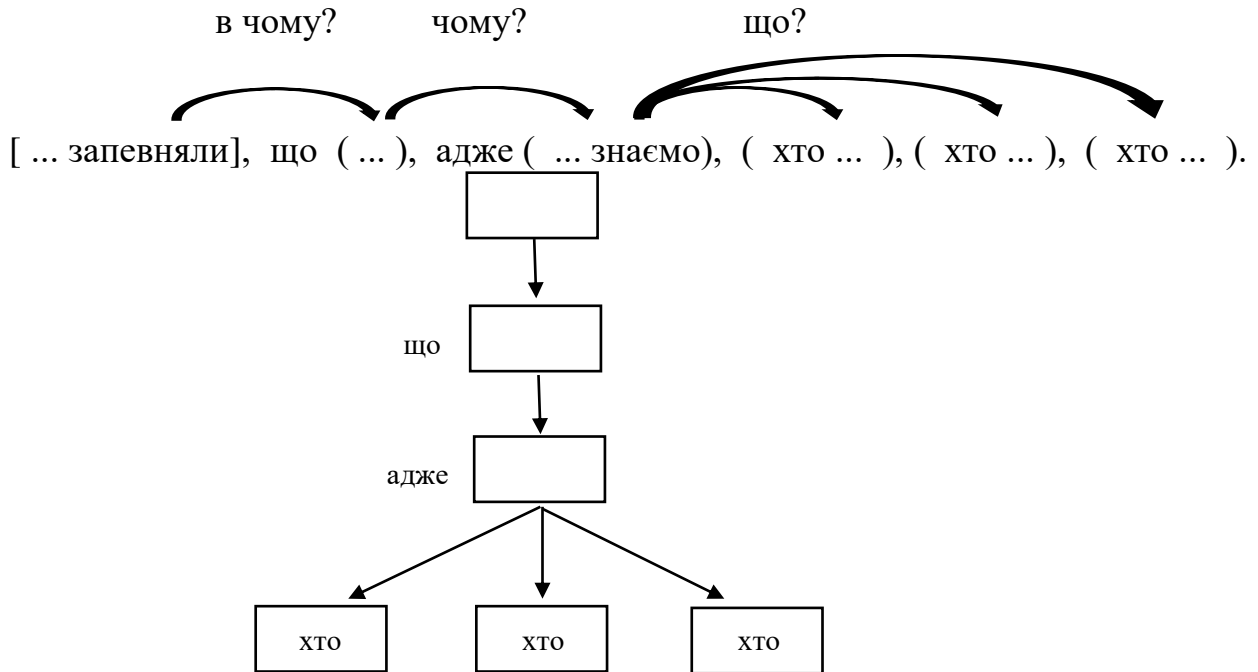

Зауважуємо, що в реченнях такого типу головна частина стоїть на початку, а однорідні супідрядні частини – з'ясувальні з типовими для них засобами зв'язку (приєднуються до головної частини сполучниками *що, чи, як, де*).

Речення, у яких основною є послідовна підрядність, блок підрядних найчастіше охоплює чотири компоненти. Характерним для таких конструкцій є те, що однорідні супідрядні є підрядними другого ступеня в ланцюжку послідовної супідрядності, наприклад: *Він був настільки несподіваним, що Свердлов спершу не зрозумів, чи то вистрілив сам Василь, чи стріляли в нього* [с. 264].

Малопродуктивними є п'ятикомпонентні моделі. У таких структурах однорідні супідрядні становлять підрядні другого ступеня підпорядкування: *Я подумав, що Верба чи не з самого Струсова родом, тому знає, як співають тутешні пташки і перегукуються сичі* [с. 382]. *Він добре зробив, що пішов на стрічу зі Стодолею, бо тепер ми знаємо, хто всипав трощу і звідки нам чекати нового удару* [с. 119].

Функціонує лише одне речення, яке складається з шести компонентів і однорідні супідрядні частини якого становлять підрядні третього ступеня підпорядкування: *Ми з Сірком його заспокоювали, запевняли, що він усе зробив правильно, адже тепер ми знаємо достеменно, хто всипав трощу, хто всипав провідника Шаха на Драгоманивці, хто здав командира Бондаренка біля села Вівся, а з ними ще стільки найкращих людей* [с. 110].

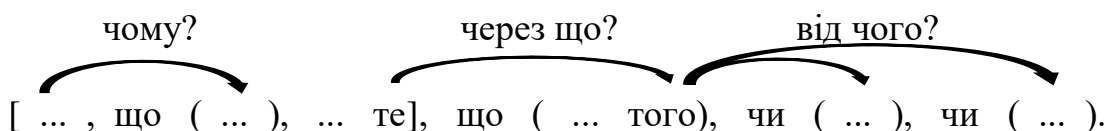

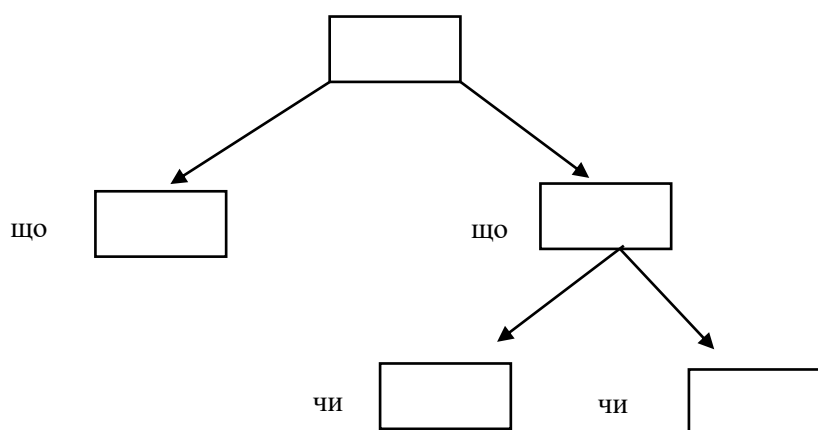
Серед багатокomпонентних складнопідрядних структур із комбінованим підпорядкуванням підрядних частин виділяємо незначну кількість речень, у яких поєднано однорідну, неоднорідну та послідовну підрядність.

У таких моделях підрядні однорідні та / або неоднорідні супідрядні компоненти є підрядними першого ступеня в ланці послідовного підпорядкування, а залежні від них частина / частини – підрядні другого ступеня. В. Шкляр використовує речення з п'яти предикативних одиниць.

Серед аналізованих конструкцій виділяємо речення, у яких:

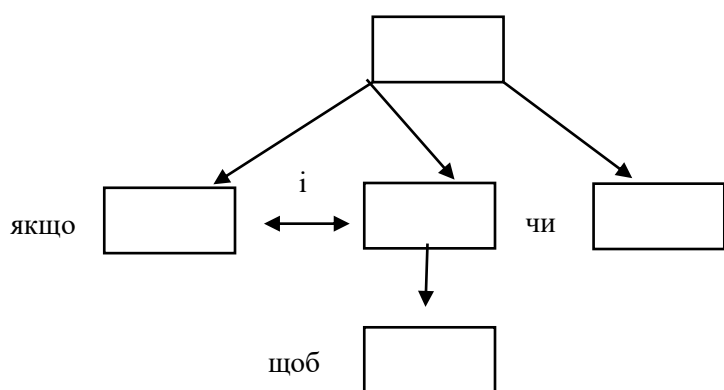
- неоднорідні супідрядні стосуються головної частини, при цьому одне з них має низку залежних однорідних супідрядних, які являють собою підрядні другого ступеня, наприклад: *Після того, як заходять до криївки, треба, щоб хтось подивився зверху, чи все там лягло на місце, чи не лишилося сліду* [с. 233]. *Ми примовкли не тому, що остерігалися цієї старшої жінки, а через те, що мали задавнену, як хронічна нежить, звичку не говорити про такі речі при сторонніх, незалежно від того, чи то незнайомиць у чорному плащі, чи глухонімий жебрак у лахмітті* [с. 321].

- неоднорідну супідрядність становлять одиничний неоднорідний компонент та низку однорідних супідрядних, від однієї з частин якого залежить підрядне другого ступеня: *А після того, як Свердлов вийшов надвір і я відчинила двері у сні, щоб вивітрився дим, раптом прибiг Гак і запитав, чи можна забрати недопиту пляшку* [с. 273].

після чого? з якою метою? що?
 [... того, як (...), і (...), щоб (...), запитав], чи (...).

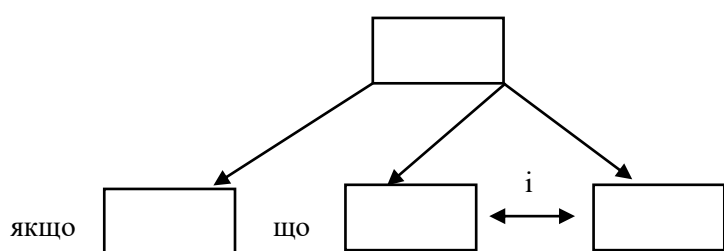

Серед багатокомпонентних складнопідрядних структур із комбінованим підпорядкуванням підрядних частин функціонує незначна кількість речень, які охоплюють однорідну та неоднорідну супідрядність. В аналізованому матеріалі це завжди чотирикомпонентні речення.

Двічі виділяємо конструкції, у яких перша з неоднорідних супідрядних частин залежить від цілої головної частини й розташовується в препозиції до неї. Натомість два однорідні супідрядні компоненти розгортаються після головної частини, до якої приєднуються прислівним зв'язком: *Коли вже стало*

відомо про зраду, вона намагалася вигороджувати Стодолю, взявши від нього небезпечну і шкідливу думку про те, що можна перейти до ворога і при цьому нікого не всипати, що зрадник може керуватися якимись шляхетними намірами [с. 303]. Якщо ти видиш мене з нічного неба, то можеш переконатися, що я тебе пам'ятаю і твій компас веде мене до села Бенева [с. 232].

за якої умови? в чому?
 якщо (...), [то ... переконатися], що (...) і (...).

Як засвідчує матеріал, багатокomпонентні складнопідрядні моделі з комбінованим типом підрядності найширше розкривають та передають авторську думку. Такий тип речення кількісно не домінує, бо перенавантаження тексту громіздкими структурами хоч і сприяє емоційності на змістовому рівні, та все ж таки розпорошує увагу читача.

ВИСНОВКИ

При аналізі складних елементарних та неелементарних речень як компонентів роману В. Шкляра «Троща» використано семантико-структурний підхід, що дає змогу врахувати багатоаспектність складних речень, простежити системність їхнього функціонування, виявити значення одиниць і семантико-синтаксичні відношення.

У дослідженні виділяємо складнопідрядні елементарні та неелементарні речення. До елементарних зараховуємо складнопідрядні конструкції з підрядними означальними, з'ясувальними, обставинними, до неелементарних – складнопідрядні речення з однорідною, неоднорідною, послідовною та комбінованою підрядностями.

Підрядні частини означальної та з'ясувальної семантики найчастіше приєднані сполучним словом *який* та сполучником *що* відповідно. Виявлено, що для виділеного реєстру сполучних засобів характерне не лише їх функціонування як формальних інструментів творення підрядного зв'язку, а й активний вплив сполучних засобів на семантико-синтаксичні відношення в складному реченні.

Використання підрядних означальних частин допомагає всебічно розкрити ознаки предметів об'єктивної дійсності. Характерним для речень з підрядними означальними є постпозиційність залежних частин відносно головної та приєднання до головної частини за допомогою сполучного слова *який*.

Проте найбільшою частотністю характеризуються моделі з підрядними з'ясувальними частинами. У тексті роману «Троща» підрядні з'ясувальні частини можна охарактеризувати як синтаксичні моделі з доволі проникною сферою семантики, ці компоненти складнопідрядного речення багаті на різноманітні відтінки. Сполучник *що* є основним засобом поєднання

з'ясувальної конструкції з головною. Підрядні з'ясувальні частини майже завжди знаходяться в постпозиції до головної.

Складнопідрядні речення обставинної семантики також широко функціонують у «Трощі» В. Шкляра (38 % від загальної кількості складнопідрядних елементарних речень). Найбільш частотними є складнопідрядні речення з підрядними мети, причини, умови та часу. Рідше автор використовує складнопідрядні конструкції з підрядними допусту, міри і ступеня та підрядні порівняльні. Натомість підрядні місця та способу дії характеризуються найменшою вживаністю. Активне функціонування таких типів синтаксичних структур можемо пояснити доповідною, а не описовою манерою автора.

У багатоконпонентних реченнях переважає послідовне підпорядкування підрядних частин. Рідше в неелементарних конструкціях наявна неоднорідна (17 %), однорідна (7 %) супідрядність та комбінована підрядність (10%).

В. Шкляр, використовуючи в романі складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, досягає динамічності, розгорнутості думки. Таке підпорядкування предикативних частин сприяє точнішому опису деталей, що стосуються однакових дій, осіб чи предметів.

Удвічі частіше В. Шкляр використовує багатоконпонентні речення з неоднорідною супідрядністю, що, на нашу думку, зумовлено бажанням автора подати більше різнопланової інформації в межах однієї синтаксичної одиниці.

Використання складнопідрядних речень із послідовною супідрядністю допомагає авторові вибудувати логічну стрункність у висловлюванні. У такому разі текст не перенавантажений розлогими моделями, а зафіксовані складні синтаксичні конструкції функціонують як спосіб увиразнити, деталізувати, доповнити те, що хоче донести автор до читача. Найтиповіші конструкції із двоступеневою супідрядністю не розпорошують уваги читача, а навпаки, мобілізують її.

Як засвідчує матеріал, багатоконпонентні складнопідрядні моделі з комбінованим типом підрядності найширше розкривають та передають

авторську думку. Такий тип речення кількісно не домінує, бо перенавантаження тексту громіздкими структурами хоч і сприяє емоційності на змістовому рівні, та все ж таки розпорошує увагу читача.

У мовотворчості В. Шкляра система складнопідрядних речень характеризується різноманітністю типів конструкцій. Входячи в систему стилістичних засобів твору, складні синтаксичні конструкції проходять емоційно-стилістичний та семантико-граматичний відбір.

Дослідження інших типів складних речень як характерних рис ідіостилю В. Шкляра на матеріалі інших творів розглядаємо як перспективу подальших розвідок.

Такий аналіз дасть змогу дослідити майстерність і синтаксичне багатство художнього мовлення В. Шкляра, систему синтаксичних засобів, які допомагають письменникові увиразнити художній виклад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова: Синтаксис: Навчальний посібник / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – Київ: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення / М. М. Богдан // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 1. – С. 69–75.
3. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – Москва, 1959. – 624 с.
4. Ващенко В. С. Стилїстика речення в українській мові: Навч. посіб. з стилїстики синтаксису / В. С. Ващенко. – Дніпро: Вид.-во Дніпропетровського у-ту, 1968. – 158 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – Київ: Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський ; [відповідальний редактор І. Р. Вихованець]. – Київ: Наукова думка, 1983. – 219 с.
7. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ: Вища школа, 1985. – 360 с.
8. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: Підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
9. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилїстична семантика / С. Я. Єрмоленко. – Київ: Наукова думка, 1982. – 210 с.
10. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
11. Кузьмич О. О. Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю / О. О. Кузьмич // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 61–64.

12. Кучеренко І. К. Складнопідрядні речення з кількома підрядними / І. К. Кучеренко // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 5. – С. 30–39.
13. Лучик О. І. Особливості вживання складнопідрядних речень у авторському дискурсі сучасних німецьких авторів / О. І. Лучик // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 46. – С. 109-111
14. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько та ін. ; за ред. Л. І. Мацько. – Київ: Вища школа, 2003. – 462 с.
15. Олійник Е. В. Семантична організація з'ясувальних конструкцій у романі Василя Шкляра "Ключ" / Е. Олійник // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2019. – Вип. 18. – С.177-185.
16. Орехов В. В. Функціонально-комунікативні вияви складнопідрядних речень прислівного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Орехов. – Донецьк, 2006. – 20 с.
17. Перебийніс В. С. Статистичні параметри стилів / В. С. Перебийніс. – Київ: Наукова думка, 1967. – 260 с.
18. Пешковский О. М. Русский синтаксис в научном освещении / О. М. Пешковский. – Москва: Яз. славян. культуры, 2001. – 510 с.
19. Пономаренко В. В. Особливості індивідуального стилю роману «Маруся» Василя Шкляра / В. В. Пономаренко // Наукові записки Тернопільського Державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія «Мовознавство». – Тернопіль: ТДПУ, 2016. – С. 77-83.
20. Савченко А. Л. Функціонування з'ясувальних конструкцій у науково-навчальному дискурсі / А. Л. Савченко // Держава та регіони. Серія: гуманітарні науки. – 2019. – №1 (56). – С. 96-102

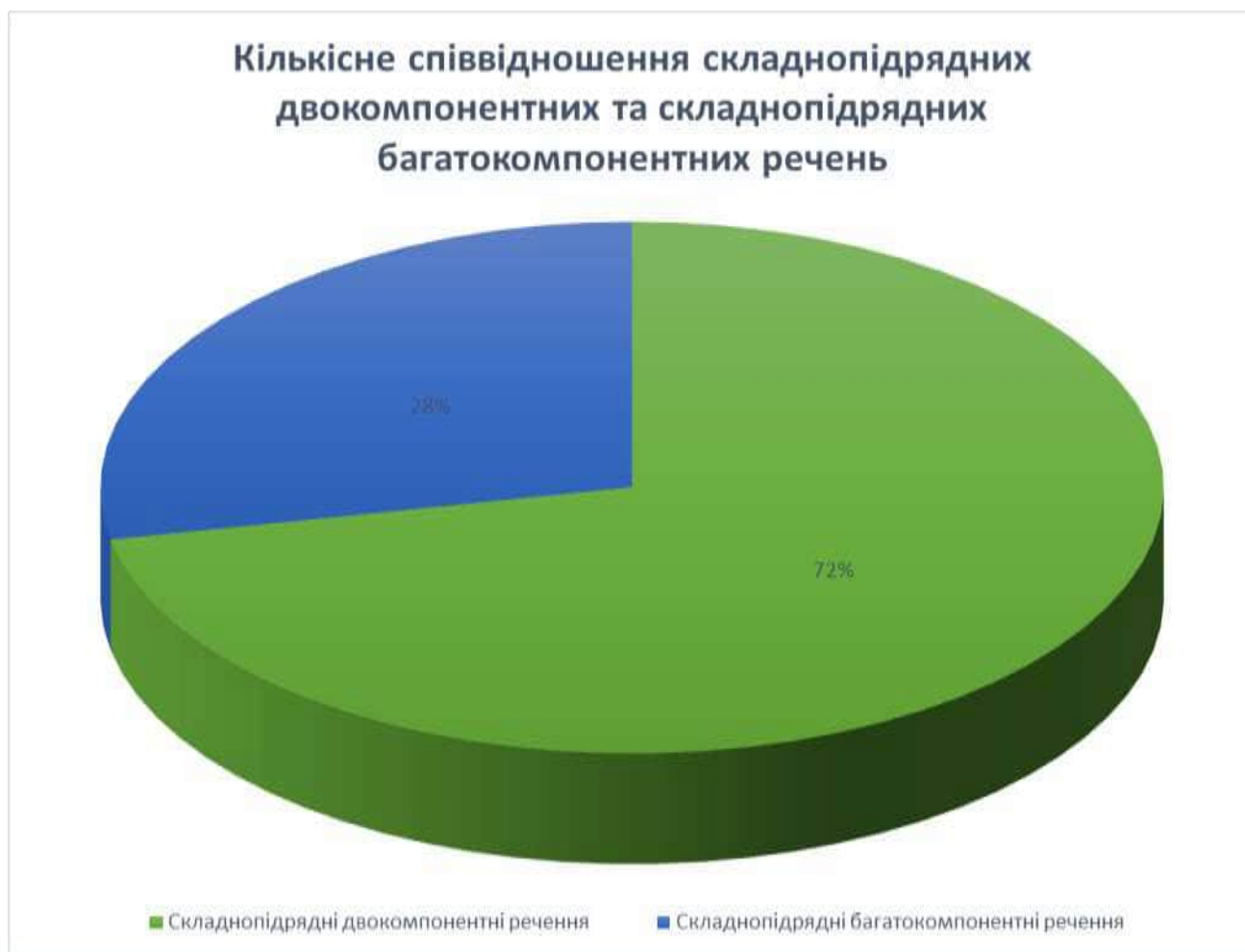
21. Свистун Н. О. Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся») / Н. О. Свистун // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2019. – № 3. – С. 73-80.
22. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ: Вища школа, 1994. – 670 с.
23. Сологуб Н. М. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики / Н. М. Сологуб // Науковий вісник Чернівецького ун-тету. – Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – Вип. 117-118. – С. 34-38.
24. Сучасна українська літературна мова : Підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну "Сучас. укр. літ. мова" / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. – Київ: Вища шк., 1994. – 413 с.
25. Сучасна українська літературна мова : Навчальний посібник / С. О. Караман та ін. ; за ред. С. О. Карамана. – Київ: Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
26. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1972. – 438 с.
27. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1973. – 588 с.
28. Сучасна українська мова : Підруч. для студентів гуманітар. спец. вищ. закл. освіти / [авт. кол.: О. М. Григор'єв та ін.]; ред. О. Д. Пономарів. – Київ: Либідь, 1997. – 399 с.
29. Тихоша В. І. Складне речення в ідіостилі Василя Шкляра (на матеріалі роману «Маруся») / В. І. Тихоша. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [file:///C:/Users/pc/Downloads/407-Article%20Text-898-1-10-20200211%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/pc/Downloads/407-Article%20Text-898-1-10-20200211%20(2).pdf)

- 30.Товстенко Л. Синтаксичні засоби зв'язку частин компонентів у конструкціях з неоднорідною супідрядністю (на матеріалі творів М. Стельмаха) / Л. Товстенко // Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]. – 2009. – Вип. 2. – С. 340-346.
- 31.Фарина Н. Г. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Н. Фарина. – Львів, 2017. – 217 с.
- 32.Федчишин О. М. Складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів "Маруся", "Чорний ворон", Василя Шкляра) / О. М. Федчишин // Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2018. – Вип. 30. – С. 7–9.
- 33.Фортунатов П. Ф. Избранные труды / П. Ф. Фортунатов. – Т. I. – Москва: Учпедгиз, 1956. – 450 с.
- 34.Христіанінова Р. О. Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 209–219.
- 35.Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: Монографія / Р. О. Христіанінова. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
- 36.Христіанінова Р. О. Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень / Р. О. Христіанінова // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 1. – С. 35-38.
- 37.Шкляр В. М. Троща: роман / Василь Шкляр. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. – 416 с.
- 38.Шульжук К. Синтаксис української мови: Підручник / К. Шульжук. – Київ: ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

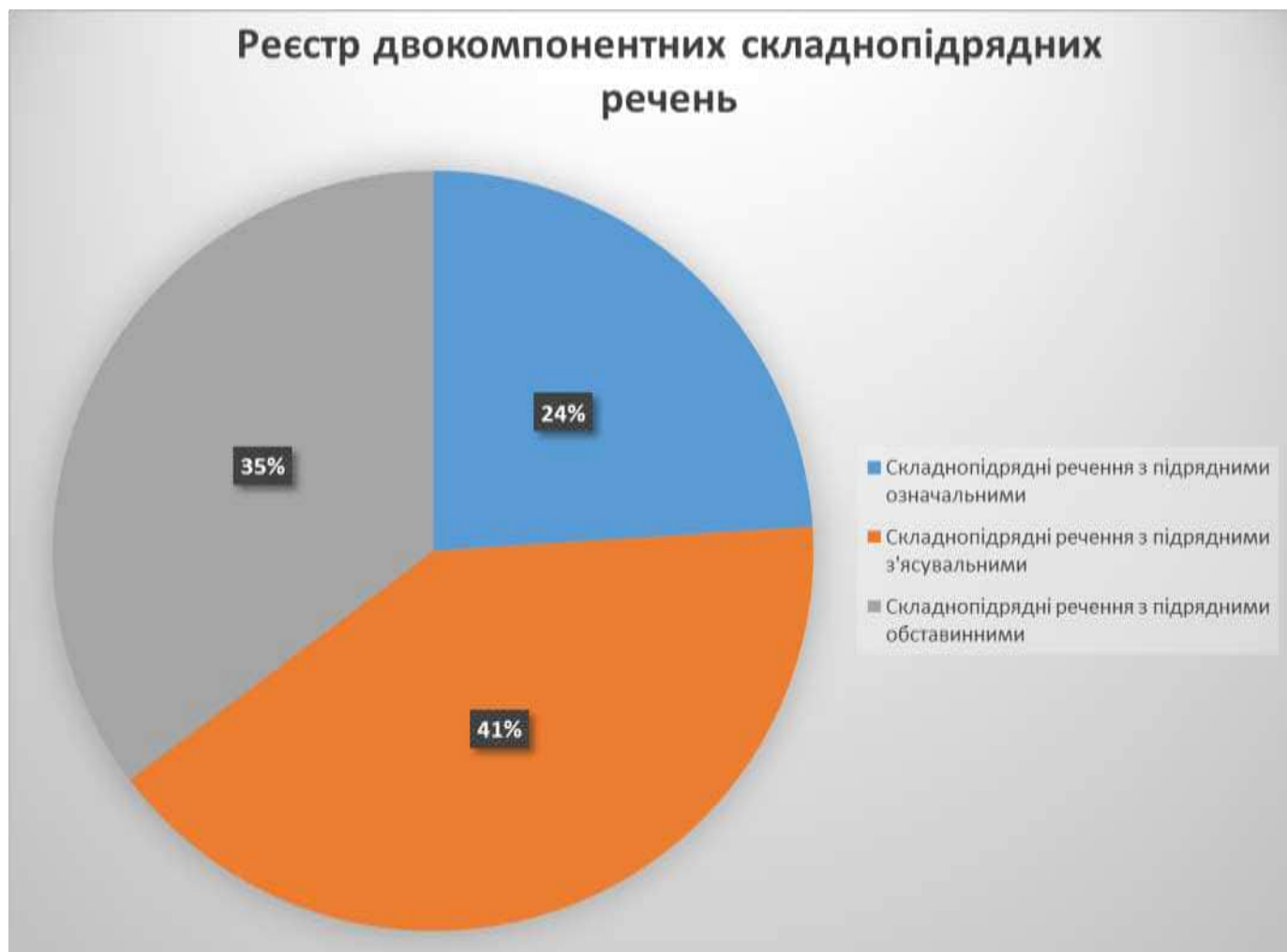
- 39.Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – Київ: Вища школа, 1986. – 181 с.
- 40.Шульжук К. Ф. Складні речення з супідрядністю / К. Ф. Шульжук // Українське мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 69-76.

ДОДАТКИ

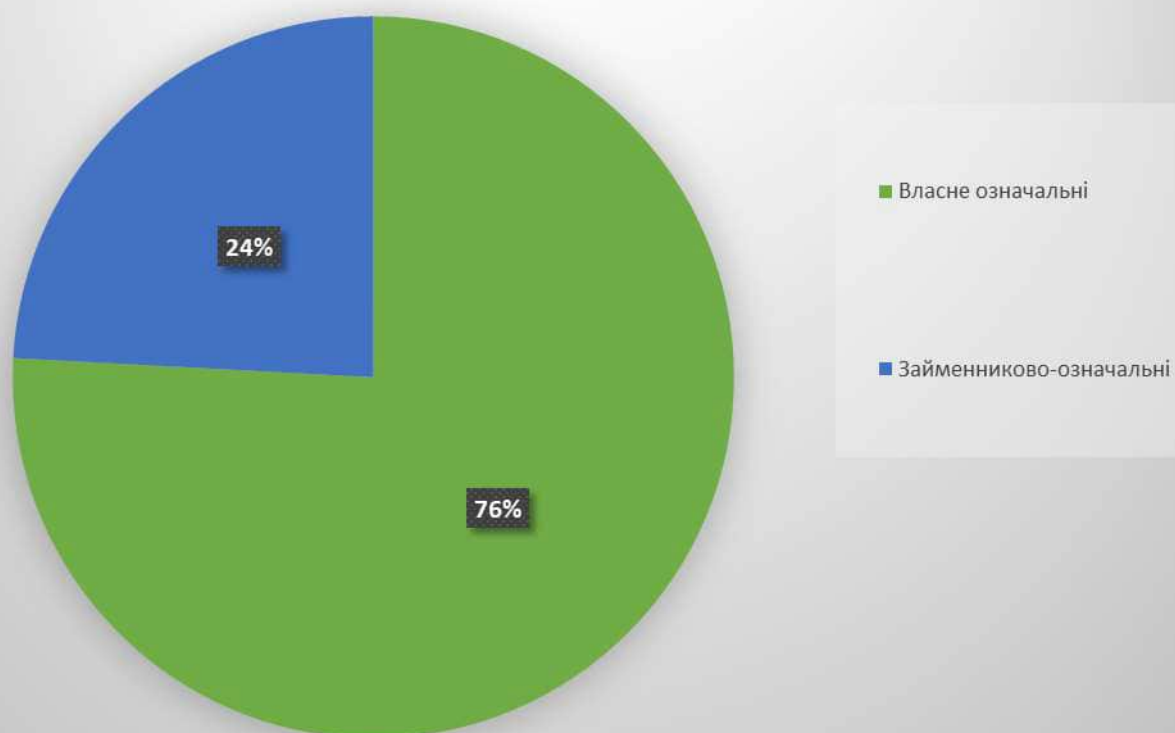
Додаток 1

Додаток 2

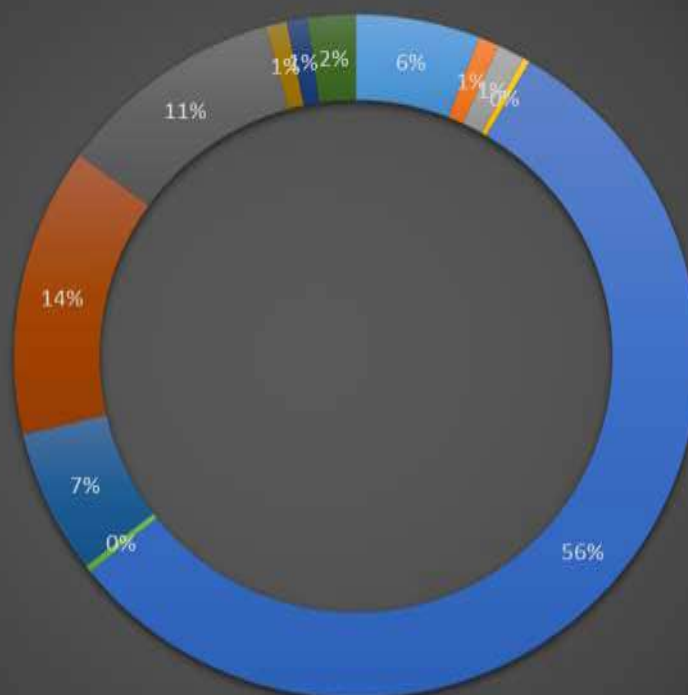

Додаток 3

**Власне означальні та займенниково-означальні
складнопідрядні речення**

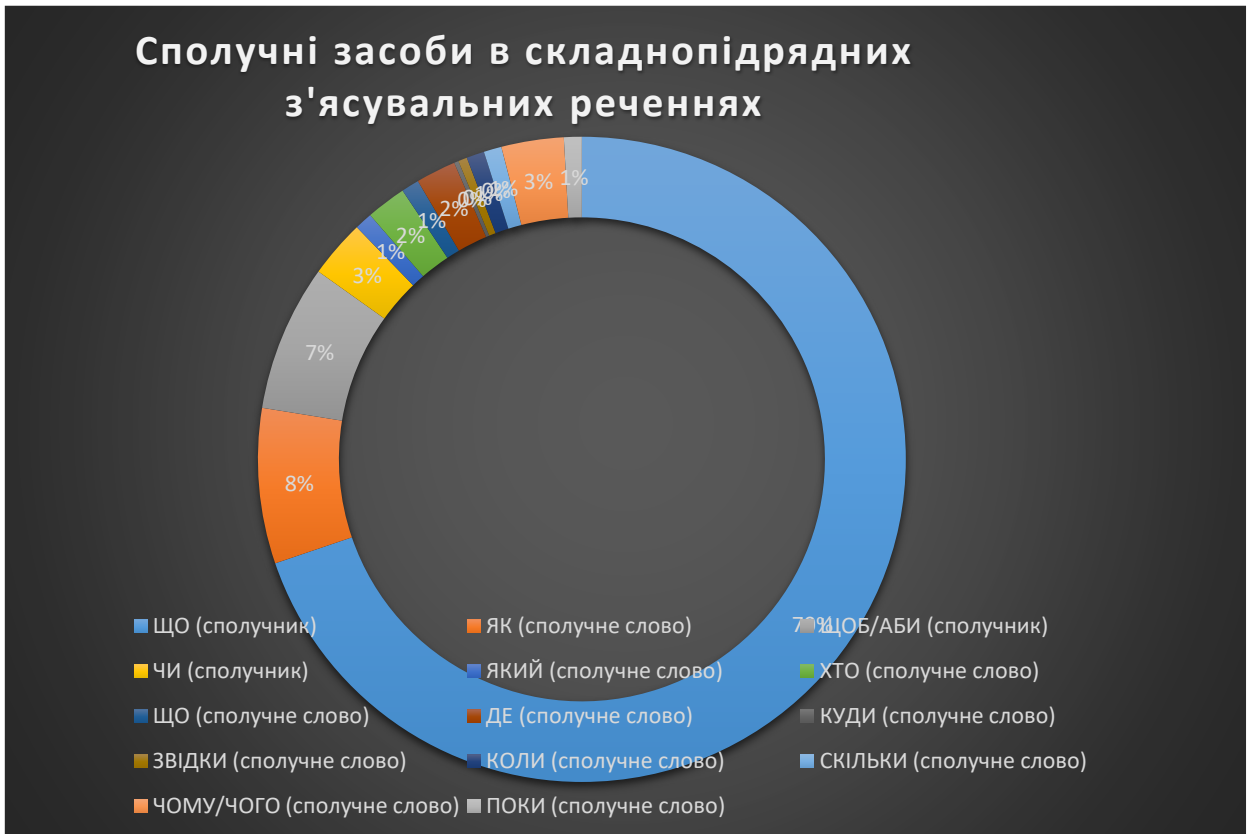
Додаток 4

Сполучні засоби в складнопідрядних реченнях із підрядними означальними

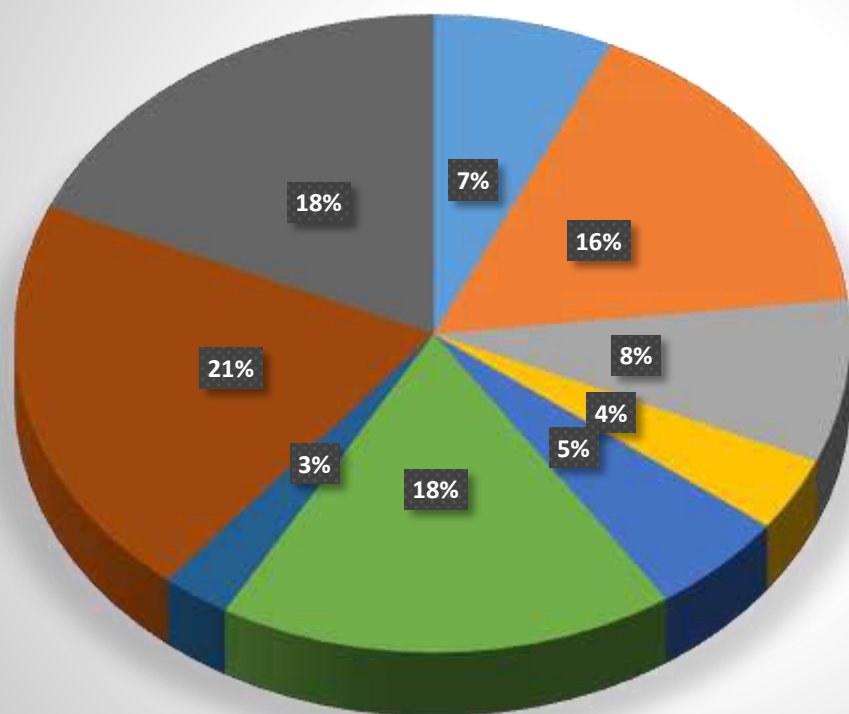

■ ЩО (сполучник)	■ ЩОБ/АБИ (сполучник)	■ ЯК (сполучник)	■ НАЧЕ (сполучник)
■ ЯКИЙ (сполучне слово)	■ ЧИЙ (сполучне слово)	■ КОТРИЙ (сполучне слово)	■ ЩО (сполучне слово)
■ ДЕ (сполучне слово)	■ КУДИ (сполучне слово)	■ ЗВІДКИ (сполучне слово)	■ КОЛИ (сполучне слово)

Додаток 5

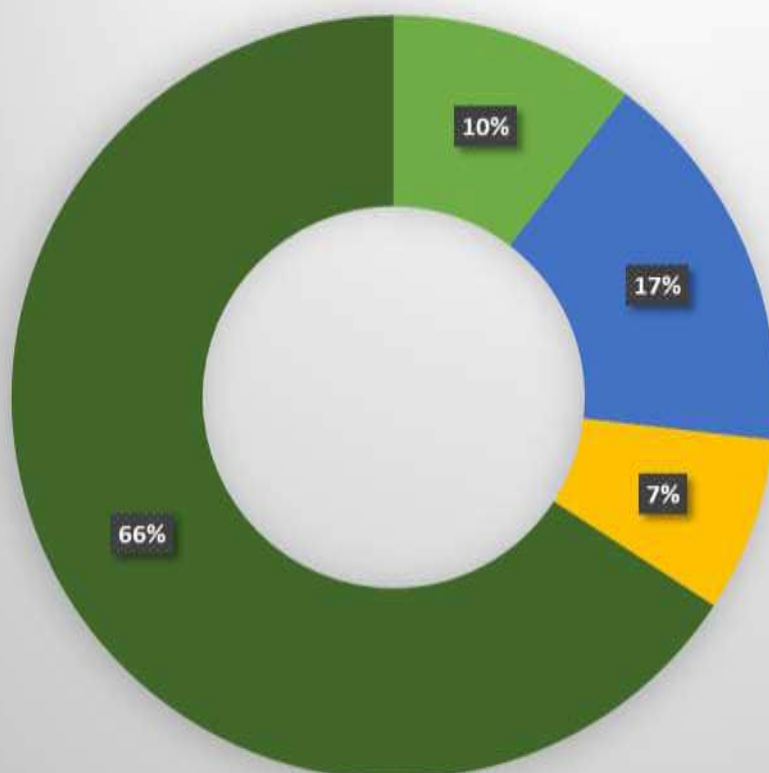
Додаток 6

Складнопідрядні речення з підрядними
обставинними

- 3 підрядними допусту
- 3 підрядними мети
- 3 підрядними міри і ступеня
- 3 підрядними місця
- 3 підрядними порівняльними
- 3 підрядними причини
- 3 підрядними способу дії
- 3 підрядними умови
- 3 підрядними часу

Додаток 7

Багатокомпонентні складнопідрядні речення

- Складнопідрядні речення з комбінованою супідрядністю
- Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю
- Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю
- Складнопідрядні речення з послідовною супідрядністю